

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Освітній ступінь: бакалавр

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В
УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ**

Виконав здобувач вищої освіти IV курсу

Спеціальності 052 «Політологія»

Групи ПЛ – 21

Сад Юрій

Науковий керівник

к. і. н. доц. кафедри політичних наук

Постельжук О. П

Рецензент

к. політ. н. доц. кафедри політології

та соціології РДГУ

Лесняк В. Ю

Рівне 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні основи дослідження інклюзивного націоналізму	6
1.1. Концептуальні підходи до вивчення інклюзивного націоналізму	6
1.2. Витоки та становлення інклюзивного націоналізму в Україні	19
Висновки розділу I.....	27
РОЗДІЛ II. Модель сутності українського інклюзивного націоналізму	27
2.1. Причини виникнення та ідеологія українського інклюзивного націоналізму.....	27
2.2. Політика та прояви інклюзивного націоналізму в Україні.....	35
2.3. Трансформація інклюзивного націоналізму в умовах демократичного транзиту.....	53
Висновки розділу II.....	61
РОЗДІЛ III. Особливості потенціалів українського інклюзивного націоналізму	62
3.1. Потенціали українського інклюзивного націоналізму в умовах україно-російської війни.....	62–71
3.2. Український інклюзивний націоналізм в умовах глобалізації	72–78
3.3. Причини поразки українського інклюзивного націоналізму в Україні.....	78–81
Висновки розділу III.....	82
ВИСНОВКИ	86–83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97–87

ВСТУП

Актуальність теми. Українцям, як і будь-якій іншій європейській нації, притаманна пристрасть до націоналізму. Завдяки йому, здійснюється національна ідентифікація, що проявляється у різноманітних формах політичної діяльності. Бажання українців створити суверенну та незалежну державу є цілком природним та еволюційно виправданим. Оскільки, процес становлення української нації відбувався в умовах залежності від інших держав протягом багато століть, національні інтереси яких слугували перепорою цьому. Водночас націоналізм був одним із інструментів у прагненні українців здобути національну незалежність й генератором розвитку українського етнічного політикуму в Україні загалом.

На сьогодні в українській науці існує дуже мало узагальнених праць з зазначеної проблематики. Серед сучасних наукових доробків переважають праці, в яких більше досліджується класичний або інтегральний націоналізм. І лише зрідка, можна простежити окремі аспекти інклюзивного націоналізму в доробках сучасних вчених. Саме це й актуалізує проблему, що обрана нами. Водночас, актуальність дослідження зумовлена й значною кількістю протилежних тлумачень ідеології та практики українського націоналізму, в тому числі й інклюзивного.

Метою дослідження є вивчення особливостей та специфіки ідеологічної сутності інклюзивного націоналізму в Україні.

Об'єктом дослідження є еволюційні прояви націоналізму в Україні.

Предметом дослідження є становлення та розвиток інклюзивного націоналізму в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язати такі **завдання:**

- здійснити теоретико-методологічний аналіз основ націоналізму;
- з'ясувати фактори сприяння встановленню інклюзивного націоналізму в Україні;

- дослідити причини виникнення та ідеологію;
- проаналізувати політику інклюзивного націоналізму в Україні;
- розкрити та з'ясувати його потенціали;
- встановити причини поразки інклюзивного націоналізму.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1991 по 2019 рр. Водночас слід зазначити, що для змістовного висвітлення обраної проблеми, нами зрідка здійснюється вихід за означений нами хронологічний хронотоп.

Територіальні межі: охоплюють територію України в сучасних її кордонах.

Методологічну основу дослідження склали базові принципи: історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності. Принципи історизму та науковості дозволили охарактеризувати вплив українських національно-визвольних змагань на формування українського націоналізму. Принцип об'єктивності допоміг розглянути предмет дослідження з урахуванням об'єктивних історичних подій, зі здійсненням аналізу літературно-джерельної бази.

Принцип системності, дозволив виявити особливості становлення та організаційні умови розвитку українського націоналізму в різні історичні періоди української політичної історії. Принцип всебічності, використовувався при комплексній оцінці літературно-джерельної бази, розгляді чинників, що впливали на формування національних ідей, трактування суті українського націоналізму тощо.

Поставлені у дослідженні мета та завдання, були розв'язані за допомогою використання загальнонаукових (теоретичного та логічного рівнів) методів: конкретно-пошуковий (використання літературної та джерельної бази з окресленої тематики); порівняльний (спорівняння поглядів істориків у процесі розбору стану наукової розробки й джерельної бази дослідження); критичний (критична оцінка різних поглядів); узагальнення і систематизації (виявлення інформації, отриманої при вивченні літератури, для формулювання та обґрунтування підсумків за результатами проведеного

дослідження) тощо. Вказана методологічна база дозволила здійснити науково-обґрунтований аналіз мети й завдань, сформулювати обґрунтовані висновки наукового дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці проаналізовано сутність та ідеологію інклюзивного націоналізму в Україні, а також досліджено його витoki і особливості становлення. Водночас висвітлено специфіку трансформації інклюзивного націоналізму в умовах демократичного транзиту й з'ясовані причини його поразки.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні праць, присвячених походженню та становленню націоналізму. Також, окремі елементи роботи можуть слугувати допоміжним джерелом при написанні різних курсів, курсових і дипломних робіт з ідеології та практики націоналізму.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення та висновки дослідження доповідалися на Звітній, науковій конференції викладачів, співробітників і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету за 2020 рік. (14–15 травня 2020). Рівне – 2020.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел. Список використаних джерел налічує 78 позицій. Загальний обсяг роботи складає 80 сторінок, із них основного тексту – 66.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

1.1. Концептуальні підходи до вивчення інклюзивного націоналізму.

Протягом багатьох століть українці були бездержавною нацією. Цілком природньо, що в таких умовах був сформований український націоналізм. Дефініцію «націоналізм», вперше застосував Йоган Готфрід Гердер у 1774 р. в одній зі своїх робіт, а сам термін набув поширення у повсякденній мові тільки від середини XIX ст. Проте, навіть сьогодні тривають суперечки навколо того, що таке націоналізм і ким є його апологети. Протягом десятиліть академічних досліджень, вчені так і не дійшли до єдиноприйнятого визначення націоналізму, нації й національності. Наявність на сьогодні визначень націоналізму відповідає кількості тим різновидам і проявам, на які вказує й аналізує політична наука ще з XVIII ст.

Заглиблюючись у сутність окресленої проблематики, розпочнемо дослідження з праці «Шляхи Життя» Ашера Гінцберга, який стверджував, що: «Не може бути націоналізму без нації, і не може бути нації без національного самоусвідомлення» [36, с. 52]. Оскільки дослідники весь час знаходять нові різновиди сучасного націоналізму, то процес вивчення та дослідження цієї дефініції постійно ускладнюється його ідеологічною сегментованістю.

Приміром, основними ознаками націоналізму є усвідомлення індивідом своєї самобутності, яка ґрунтується на етнічній, мовній та конфесійній однорідності, робиться наголос на спільності й соціокультурному та історичному минулому, месіанізмі, часто нетерпимості до інших етнічних груп і народностей [2, с. 664].

Політолог Карл В. Дойч, праці якого з'явилися в 50-х рр. ХХ ст., визначає націоналізм як «духовну структуру» у відповідності з якою в суспільній комунікації віддають перевагу «національним» повідомленням, спогадам та уявленням, які стають найважливішими принципами під час прийняття політичних рішень. На думку вченого, націоналіст приділяє найбільшу увагу (передусім) тим посилам, які містять у собі своєрідну національну символіку, або які можна осмислювати на основі національних мовних та культурних кодів. Однак, таке визначення націоналізму все ж, не є цілком задовільним. Оскільки, воно приймає до уваги тільки частковий, хоча й важливий аспект націоналізму [2, с. 665].

У рамках своєї «соціологічної теорії націоналізму», соціолог та історик Ойген Лемберг, як на нашу думку, найбільше наблизився до визначення націоналізму. Він характеризує націоналізм як «систему уявлень, цінностей та норм – образ світу й суспільства – яка забезпечує великій суспільній групі усвідомлення своєї цілісності та приписує їй особливу цінність: тобто, вона об'єднує велику суспільну групу та виокремлює її з цього оточення» [2, с. 666]. У зв'язку з цим, в ролі об'єднуючої серцевини (завдяки якій, певна велика суспільна група набуває почуття цілості), О. Лемберг визначає такі прикмети, як «однаковість мови, походження, характеру, культури або підпорядкованість спільній державній владі» [2, с. 666].

Розуміння націоналізму як ідеології, що здатна (як на думку О. Лемберга) об'єднувати великі суспільні групи, зрештою було доповнене та розширене Теодором Шідером. Останній вважав, що він є особливою об'єднувальною ідеологією, яка «завжди має на увазі націю, а не суспільну групу, зорієнтовану тільки релігійно чи соціально. Тому, у такому випадку ми маємо справу з широким розумінням націоналізму» [2].

Націоналізм Нового часу, що постає перед нами від часу Американської та Французької революцій – розуміють й сприймають як ідеологію, так і політичний рух. У рамках якої/якого, нація та національна держава

набувають характеру центральних внутрішніх цінностей, що здатні політично мобілізувати народ чи велику групу населення.

Націоналізм значною мірою втілює в собі динамічний принцип, що стає основою надій, почуттів і дій. Він є засобом об'єднання та активізації багатьох людей для досягнення спільної мети. У відповідності з цим, націоналізм існує (проявляється) лише тоді, коли певна суспільна група, належність до якої відчуває індивід є нацією, а лояльність щодо останньої займає ключове місце у шкалі індивідуальних прив'язаностей та лояльностей [2, с. 668].

В цілому під націоналізмом слід розуміти політичну ідеологію, в основі якої лежить теза про пріоритет нації, як вищої форми соціальної єдності. Сам термін «націоналізм» тісно пов'язаний з поняттям нації, сукупністю громадян суверенної держави, що наділені певними/конституційними правами. Цей термін містить в собі не тільки цивільні, але й етнічні (і навіть біологічні) конотації, оскільки латинське слово «нація» має спільний корінь зі словом «пренатальний».

Такий підхід, відкриває простір для інтерпретації нації в дусі не тільки цивільного конструктивізму, але й класичного/лінійного етнокультурного примордіалізму. В рамках конструктивістського підходу, націоналізм цілком може бути інтерпретований у дусі створення сучасних цивільних націй. Примордіалістський ж підхід, надає можливість розуміти націю крізь призму її визначальних етнічних коренів та етнокультурних компонентів [57, с. 158].

Водночас аналіз націоналізму показує, що цей феномен виникає з ідеї створення та розвитку сучасної нації. Він тісно пов'язаний з підходами щодо осмислення й інтерпретації даного соціально-політичного концепту, однак, його практично неможливо відокремити від багатьох етнічних аспектів [57, с. 159].

В українській публіцистиці, термін «націоналізм» з'явився у 80–90-х рр. XIX ст. Доволі складно визначити, з якої мови (німецької, англійської чи французької він був запозичений. У той час, це не мало особливого

ідеологічного значення й ототожнювалося лише з деякими почуттями, ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист культурних та (інколи) політичних прав нації. Наприклад, у дискурсі Б. Грінченка й М. Драгоманова (1892–1893 рр.), що присвячена проблемі українського політичного руху, «український націоналізм» згадувався (в основному) у відповідному контексті, тобто як еквівалент класичного «шовінізму» [20].

На зламі XIX–XX ст. стався розрив в українському визвольному русі – тобто з'явилися окремі конкуруючі течії. Запекла боротьба між якими, зрештою призвела до ідеологізації та поляризації «націоналізму», його етимологічного розуміння в академічних колах і науці зокрема. А апологет українського інтегрального націоналізму Д. Донцов (у молоді роки), навіть однозначно виступав проти цієї (як, на його думку) шовіністичної ідеології. Схожої позиції дотримувався у своїх працях і М. Грушевський, який навесні 1917 р. акцентував увагу на тому, що він (як і його адепти) завжди виступали проти «національного шовінізму» й вважав, що «...оборонці української національності не будуть націоналістами» [23].

Водночас М. Міхновський, як і чимало інших політичних провідників, що були адептами радикально-націоналістичних течій, використовували «націоналізм» як синонім дифініції – «національна свідомість», надаючи йому виключно позитивного змісту. Після поразки Української революції 1917–1920 рр., дефініція «націоналізм» швидко входить до широкого вжитку, оскільки значна кількість українських політичних діячів розпочинає асоціювати себе як з національновизвольним рухом, так і націоналізмом зокрема. Водночас вихід у світ книги «Націоналізм» (у 1926 р.) Д. Донцова й дискусія що постала довкола неї в українській публіцистиці, як зрештою і праць ідеологів ОУН Ю. Вассіяна та М. Сціборського, стало тригером для розуміння/співставлення «українського націоналізму» виключно з діяльністю ОУН й досі, частково є усталеною, академічною традицією [23].

Взагалі концепт Д. Донцова дістав назву «чинний націоналізм» і був не програмою дії, а лише відображав основні засади до побудови світогляду

українців як таких. Оскільки, автор в апріорі пропонував відмовитися від раціоналізму та прагнув прищепити волю до влади, зрештою популяризувати цінності харизми вождя й вимагав самопожертви і нетерпимості до інших ідеологій, це призвело до асоціації поняття «націоналізму» з такими поняттями, як культ насильства, ірраціоналізм, жорстокість тощо [23].

Для значної частини демократів, соціалістів і комуністів Д. Донцов завжди ототожнювався з «українським фашизмом». Навіть, українські ліберальні націоналісти критикували його за відсутність духовного начала. Однак, не дивлячись на таку предвзятість, праця Д. Донцова («Націоналізм») є одним із ґрунтовних досліджень українського/ідейного націоналізму й посідає важливе місце в розвитку української політичної думки. Його філософія мала великий вплив на ідейне спрямування та становлення українського націоналістичного руху, насамперед, як самостійницького й національно-визвольного [23].

Після закінчення Другої світової війни з'явився стереотип, який активно поширювала радянська влада, що визначався терміном «українсько-німецькі буржуазні націоналісти». Тим самим, буцімто, підкреслювалося, що поняття український націоналізм – тотожне німецькому фашизму [23].

На нашу думку, такі інтерпретації є однобокими й не можуть об'єктивно розкрити сутність та ідеологію українського «націоналізму». Еволюція національного світогляду українців, що була зумовлена впливом націоналізму (як тригером національно-політичного сегменту), вважалася, апологетами національно-визвольного руху критично важливою для створення української держави. Адже, його адепти виступали проти запозичення теоретичних і практичних засад ззовні, оскільки покликалися до наявності генетичного коду в нації, який визначає наперед весь її внутрішній розвиток. Вважалось, що аксіомою є сам факт розвитку українського націоналізму. Всі інші зовнішні впливи – це лише низка випадковостей, які заважали чи, навпаки, сприяли його внутрішньому розвитку.

Процес формування ідеології Організації українських націоналістів (ОУН), слід віднести до першої половини 1920-х років, коли сам термін «український націоналізм» починав вживатися на побутовому рівні. У цей час з'являються основоположні праці, які вплинули на формування націоналістичної ідеології: С. Рудницького «До основ українського націоналізму» (1921 р.), В. Старосольського «Теорія нації» (1922 р.) та ін. Кульмінацією стало формування в 1925 р. Легії Українських Націоналістів (ЛУН) та ОУН (у 1929 р.), які сповідували радикальний/інтегральний націоналізм [23].

Масова політична еміграція (після поразки української національної революції) призвела до локалізації більшості її учасників на теренах Західної України й країн Західної та Центральної Європи. Під впливом світової політичної кон'юктури (наприклад, поява тоталітарних, закрито елітарних держав), постала теорія «інтегрального націоналізму», яка почала відігравати провідну роль в середовищі українських націоналістів у 1920–1930-х рр. Як стверджував Ю. Липа, поразка національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. «розбудила великі шукання нових історичних обривів», щоб протидіяти «деградації і приниженню значення національної ідеї з боку соціалістичних доктринерів» [26, с. 4].

Дж. Холл вважав, що створити єдину теорію націоналізму неможливо, вчені можуть лише описувати різні прояви національних рухів в різні епохи на конкретному історичному матеріалі. Проте, в наукових працях і академічних дослідженнях поширеним є поділ націоналізму на цивільний (державний чи територіальний) і етнічний – етнонаціоналізм. Перший вважають заснованим на самовизначенні особистості й більш раціональним. Цивільний ж націоналізм, часто ототожнюється з патріотизмом і визнається соціально-політичною нормою, оскільки спрямований на консолідацію громадян держави з допомогою політико-правових інститутів та певної ідеології [52].

Тому слід зазначити, що академічно узагальненої наукової дефініції «націоналізму» ще не існує. Оскільки, процес його дослідження та поява нових типів «націоналізму» униможливлює завершення цього процесу. Проте, на основі низки авторських праць, можна вийти на узагальнене розуміння поняття й моделі (типи та види) націоналізму, що визначена як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками ХХ ст.

Тому, націоналізм – це, насамперед, ідейно-політичний і психологічний феномен, в основі якого лежить розуміння цінності нації як джерела та передумови свободи. Добробуту людини, важливості національної держави як гаранта самореалізації та самоствердження нації, зрештою гармонії і процвітання громадян в цілому. Переважно, «націоналізм» розглядається у трьох основних значеннях: 1) як почуття (колективне або особисте), форма вияву свідомості нації (або народу, що прагне до національного самоствердження), соціально-психологічний стан, в основі якого лежить розуміння самобутності нації; однозначна ідентифікація особою чи групою себе з цією нацією; 2) як світогляд, політична доктрина, зрештою ідеологія, що формує систематизоване уявлення про роль, місце і призначення нації у цивілізованому розвитку та геополітичному просторі. Як збіг національного та політичного чинників у світовому розвитку, національну державу як ідеальну, безальтернативну форму самовизначення та самореалізації нації тощо; 3) як політична програма та суспільно-політичний рух, в основі якого лежить національне визволення, політична суверенізація, прагнення створити національну державу певним етносом чи етнічною групою.

У науковій літературі вирізняють чимало типологій націоналізму, наприклад: 1) гуманістичний, традиційний, інтегративний; 2) «Західний» (раціональний) і «східний» («органічний», «містичний»); 3) Індивідуалістично-ліберальний, громадянський та авторитарно-колективістський, зрештою етнічний; 4) За 4-ма фазами – інтеграційний (1815–1971 рр.), «підривний» (1871–1900 рр.), «агресивний» (1900–1939 рр.), «сучасний» (з 1945 р.); 5) Історичний та вторинний; 6) Гегемоністський,

партикулярний, маргінальний, національних меншин тощо; 7) Визвольні рухи меншин та рухи за відродження, етнічні, автономістсько-сепаратистські, антиколоніальні, нативістичні (побудовані на кровній спорідненості, ксенофобії, прагненні зберегти єдність у боротьбі із зовнішньою експансією); 8) Етноцентричний і поліцентричний; 9) Початковий та розвинутий; 10) Успішний, невдалий, поточний; 11) Громадянсько-територіальний (видами якого є антиколоніальний та інтеграційний) та етнічно-генеалогічний (види – сепаратистський, діаспорний, іредентистський, глобалістський («пан» – рух)); 12) Націоналізм пригноблених народів, іредентистський, запобіжний, престижницький; 13) Свідомий, підсвідомий; 14) Державний, уніфікаційний, іредентистський, автономістський, сепаратистський; 15) Ситуативно-сепаратистський, коли, наприклад, національну територію делімітовано (націоналізм автохтонів (Велика Британія, Франція, Іспанія), європейських переселенців (Канада, Венесуела), позаєвропейський/ реформаторський (Японія, Туреччина, Китай), фашистський (міжвоєнна Німеччина, Італія, Румунія), анти- чи постколоніальний (Лівія, В'єтнам) коли потрібна чи бажана територіальна реорганізація; історично сепаратистський (Ірландія, Бельгія, Норвегія у XIX–XX ст.), уніфікаційний (Італія, Німеччина, Польща у XIX–XX ст.), постколоніальний, сепаратистський та уніфікаційний (Бангладеш, Сомалі у XX ст.), старий державно-сепаратистський (Шотландія, Каталонія, Квебек у XIX–XX ст.)) [28, с. 4].

Процес політизації етносу та становлення модерної нації (відродження) проходить (за М. Грохом), як правило, три фази:

а) «наукове зацікавлення», тобто формування національною/етнічною інтелегенцією історичного, соціально-психологічного підґрунтя національного відродження;

б) патріотична агітація («збирання» носіїв етнічності), формулювання ідеологічних засад та національної свідомості;

в) висування нацією (народом, етносом) політичних вимог, зрештою розгортання масового, національного руху з метою політичного конституювання нації та створення національної держави [39].

У XIX–XX ст. націоналізм був впливовою об'єднуючою силою у боротьбі за національне визволення як у Європі, так і в Африці, Азії й Латинській Америці. При цьому, він супроводжувався ідеєю національної зверхності й винятковості та набував крайніх форм реалізації (націонал-соціалізм, расизм, шовінізм). У сучасних умовах, націоналізм не рідко є джерелом гострих внутрішніх суперечностей і міждержавних конфліктів [39, с. 4].

Загалом «націоналізму», як на думку Е. Хосбаума, передують так звані «національний патріотизм» і «народний протонаціоналізм», оскільки вони тісно пов'язані з релігією та верховною (державою) владою [51]. Наприклад, відомий теоретик із проблем націоналізму Карлтон Гейз стверджує, що новітній націоналізм, що з'явився наприкінці XVIII ст., пройшов декілька етапів розвитку. Спочатку, існував лише гуманістичний націоналізм (націоналістичні гуманістичні доктрини Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Гердера) тощо. Пізніше виникає яacobinський націоналізм (що, пропонував революційні методи досягнення мети). Наступним типом став традиційний націоналізм, старої європейської консервативної аристократії. Він був особливий тим, що орієнтувався на цінності та традиції нації й повністю відкидав революційну парадигму. А його наступником, пізніше став вже ліберальний націоналізм.

Його представниками, наприклад, були Дж. Мадзіні в Італії, Д. Бентам в Англії, Ф. Гізо у Франції. Вони відстоювали ідею, згідно якої кожна нація має право на власну незалежну державу, оскільки, національна держава – це завжди найвища цінність. Державна влада повинна узгоджуватися з правами та свободами особистості і лише згодом, настає епоха інтегрального націоналізму. Цей різновид націоналізму вже відкидав гуманістичні цінності, не переймаючись питаннями співставлення добробуту всього людства й окремих націй загалом. Власна нація для інтегрального націоналіста – завжди

найкраща і найвища. Натомість етнічна – об'єднуючий чинник суспільного та державного буття [8].

Значущою для нас є історична типологія націоналізму Гансом Коком. На його думку, історично склалися два типи сучасного націоналізму: «західний» (раціональний) та «східний» (культурницький; містичний) націоналізм. На Заході націоналізм був породженням ери класичного Просвітництва. Він ґрунтувався на раціональних мотивах, обстоював ідею рівності, свободи і братерства, загалом прокламував принципи відкритого суспільства. Націоналізм Заходу виник як політичний феномен побудови держави на національному ґрунті. «Культурницький» націоналізм виник на Сході (Азія, Центральна і Східна Європа) в авторитарних, закритих суспільствах. «Східний» націоналізм відкидає раціоналізм, вимагає цілковитого підкорення інтересів особистості інтересам нації та держави, абсолютизує принцип колективізму [8].

Наприклад, Джон Пламенац теж виділяв два типи націоналізму у Європі: західний і східний. Відносно м'які західні націоналізми діяли в інтересах високих культур, особливо нормативно-централізованих. Східний «націоналізм» виступав від особи, ще не остаточно сформованої культури, що лише зародилася й знаходиться в процесі формування. Саме тому для східноєвропейському націоналізму необхідний попередній етап – потужне культурне будівництво. На думку Е. Геллнера, у багатьох випадках воно призводило до переміщення народів, їхнього вигнання з етнографічних територій на яких вони були автохтони, насильницької асиміляції, навіть до фізичного винищення тощо. Особливо яскраво в ХХ ст., це проявилось на Балканах під час розпаду колишньої Югославії [51].

Водночас, значущими для нас є роботи таких відомих західних вчених, як, наприклад Дж. Александера [60], Дж. Армстронга [61], С. Шульмана [76], Т. Парсонса [72], С. Гантінгтона [67], Е. Дюркгейма [63], І. Прізель [73], Дж. Тойнбі [78], Дж. Чарліеса [62], М. Гроха [68], Г. О'Доннелла [71],

Л. Грінфельд [66], Д. Рушмеєра [74], Дж. Фрідмена [64], Дж. Тернера [77], М. Кастельс [65], Е. Шилза [75], Р. Мертона [69], С. Маінверінг [70] тощо.

Водночас, Е. Сміт виділяє «етноцентричний» та «поліцентричний» «націоналізм», при чому перший виник ще в Атичну добу. Яскравим прикладом такого «націоналізму» є панеллінізм Стародавньої Греції з концептом релігійно-культурної та етнічної єдності в протиставленні «варварському Сходу». Поліцентричний «націоналізм» виникає в умовах становлення індустріальних суспільств Заходу і для нього, пріоритетними є інтереси своєї нації. Проте, національна спільнота має увійти до «товариства націй», не претендуючи на власну винятковість [8].

Цікавою є типологія націоналізму Макса Гайдмана, який виділив чотири типи націоналізму:

- 1) націоналізм пригноблених народів (євреї, поляки в Російській імперії; курди);
- 2) іредентистський націоналізм народів, які прагнуть відокремлення і визволення з-під влади імперій (румуні, болгарі, серби в ХІХ ст.);
- 3) запобіжний націоналізм, який ототожнюється із імперіалізмом могутніх національних держав, які на перше місце ставлять власні економічні інтереси;
- 4) престижницький націоналізм, в основі типу якого лежить культ історичного минулого нації (до прикладу, рух неонацистів).

Варто звернути увагу на класифікацію націоналізму й Е. Белл-Фіалкоффа і А. Марковітца. Вони пропонують виділяти теж чотири типи: 1) державний-інклюзивний; 2) державний-ексклюзивний; 3) недержавний-інклюзивний; 4) недержавний-ексклюзивний [51].

Розглядаючи вказані типології «націоналізму», надзвичайно важливим є визначення місця українського націоналізму та його класифікацій. Згідно з найбільш відомою типологією Г. Кона український націоналізм, на перший погляд, має всі ознаки «східних» чи східноєвропейських націоналізмів. Він виник і розвивався в авторитарних, закритих суспільствах, значною мірою

ґрунтувався на емоціях, міфологізації минулого. Його носієм через брак інших, «національно орієнтованих» верств була здебільшого збідніла, напівденаціоналізована українська інтелігенція тощо.

Важливо врахувати особливості української новітньої історії, зокрема тривалу бездержавність українців, а також те, що формування української нації відбувалося переважно в рамках авторитарних і тоталітарних політичних режимів. Якщо брати до уваги той факт, що український «націоналізм» у будь-яких формах був об'єктом репресій, то можна дійти висновку, що він залишався переважно в рамках «східної» моделі [20].

Якщо звернутися до класифікації Л. Грінфелд, то за сукупністю переважаючих ознак український «націоналізм» варто віднести до категорії «етнічних, авторитарно-колективістських» націоналізмів. Особливо ця категорія пасує українському варіанту «інтегрального націоналізму». Проте, оскільки, Л. Грінфелд допускає варіативність застосування її схеми й умовність поділу, можна припустити, що в певний період своєї історії український «націоналізм» був також носієм ознак, притаманних «громадянському, ліберально-індивідуалістичному» націоналізмові, хоча в такому вигляді він ніколи не існував як цілісне явище. Елементи такого типу націоналізму можна побачити в політичних програмах українських партій початку ХХ ст. Наприклад, у діяльності Центральної Ради (ЦР) й урядів Української Народної Республіки (УНР) і Західно-української Народної Республіки (ЗУНР), а особливо в ідейних настановах найвпливовіших західноукраїнських політичних кіл міжвоєнного періоду й політичній публіцистиці дисидентського руху 1970-х рр. тощо [20].

Зрештою за Л. Віртсом, український націоналізм (як рух) тривалий час залишався партикулярним, або ж (за типологією Е. Сміта) сепаратистським націоналізмом. А його головним завданням було відокремлення, (програма мінімум) досягнення автономії, зрештою незалежності для українців тощо.

Таким чином, ми намагалися перерахувати лише провідні критерії класифікації націоналізмів, оскільки, інші, носять (як, на нашу думку) здебільшого суб'єктивний характер.

1.2. Витоки та становлення інклюзивного націоналізму в Україні.

У ХХ ст. було два типи націоналізму – ексклюзивний і інклюзивний, які різнилися можливістю бути, або не бути членом національної спільноти. Суть ексклюзивного націоналізму (наприклад, німецького 1933–1945 рр.) полягала у тому, що невідповідність когось чи чогось бодай одній ознаці (гени, мова, церква, походження тощо), автоматично означала його не приналежність до обраної/титульної (домінуючої) етнічної групи. Ексклюзивний націоналізм мав в «своїй основі певні групи, які (за логікою націоналізму) мали характерні особливості, здобути які можна було лише, переважно з народження. В інклюзивного націоналізму підхід був інший – наявність хоча б однієї ознаки, автоматично гарантувало запрошення до обраної етнічної групи, наприклад, єврейський міжвоєнний інклюзивний націоналізм».*

Зрозуміло, що Україна завжди знаходилась (ще до початку ХХ ст.) в епіцентрі цієї боротьби – між ексклюзивним і інклюзивним націоналізмом. Феномен українського націоналізму полягає в тому, що на противагу існуючим в Європі ХХ ст. фашистським течіям, таким як хорватські Усташі, румунська Залізна Гвардія, іспанська Фаланга тощо, він був і залишається явищем самобутнім. Тобто з власною політичною/особливою програмою та стратегічною метою, що побудовані на основі виключно його ідеології. Всупереч своїй назві, український «націоналізм» не входить в число існуючих в Європі (як і поза її межами) існуючих варіантів класифікації націоналізму [38].

* Таран С. Націоналізм як сценарії майбутнього для України. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/taran/5803bb177d917/>. (дата звернення 20.06.2020).

Інтегральний ж націоналізм з'явився наприкінці XIX – на початку XX ст. На українських етнографічних землях він поширився завдяки роботам М. Міхновського, Д. Донцова, М. Сціборського, С. Бандери та їх суспільно-політичній і громадській діяльності. Наприклад, саме М. Міхновському належить відомий вислів/слоган: «Україна – для українців!» [8].

Особливої уваги заслуговує концепція «інтегрального націоналізму» як уособлення ідеології ОУН. Саме таку назву традиційно застосовують до українського радикального націоналізму 1920–1930-х рр. Хоча його адепти та апологети використовували інші самоназви: «організований націоналізм», «революційний націоналізм» тощо. Отже, назву «інтегральний націоналізм» слід уживати (вцілому) як умовну.

Вперше цей термін виник у Франції на початку XX ст. і застосовувався для ідентифікації радикального напрямку французького націоналізму, в якому тісно були переплетені елементи тоталітаризму й монархізму. А до наукового обігу його увів К. Гейз. Водночас Д. Армстронг визначив характерні ознаки «інтегрального націоналізму», серед яких, наприклад: віра в те, що нація – це найвища цінність, якій мають бути підпорядковані усі інші; апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю й мають спільні біологічні характеристики або необоротні наслідки спільного розвитку; підпорядкування раціональної аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям, ірраціональність; наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів ентузіастів, які вважаються уособленням «волі нації»; культ дії, війни та насильства, що обов'язково вважаються вираженням «вищої біологічної життєздатності нації» [23].

Для українського інтегрального націоналізму, ці ознаки теж характерні. Оскільки, він розвивався в сегменті європейських/ідеологічних особливостей, беручи здебільшого їх за основу, але підлаштовуючи їх під українські реалії. Одночасно існував й інший/відмінний варіант радикального українського націоналізму, так званий донцовський, або «чинний» «націоналізм». Вони мали багато спільного, хоча існувала й низка суттєвих відмінностей.

Інтегральний націоналізм, який став офіційною ідеологією ОУН, пропонував певну конструктивну програму та мав риси системного світогляду, зрештою політичної доктрини та був спочатку доволі гнучким, трансформуючись в більш дієву ідеологію.

Натомість, «націоналізм» Д. Донцова не був цілісною політичною концепцією і являв собою набір емоційних закликів, які часто не утворювали стійкої/живучої системи. Але, це все ж справило неабиякий вплив на формування світогляду української молоді й готувало ґрунт для майбутньої боротьби за суверенітет України. Досить часто вони (два різних підходи до розміння ідеології українського націоналізму) перепліталися, запозичуючи один в одного окремі елементи, проте, існували завжди як цілком різні. Радянська історіографія завжди ототожнювала їх між собою, називаючи переважно фашистськими й не заглиблювалася у їх сутність, а просто намагалася політично/системно дискредитувати [23, с. 90].

Існує низка елементів, спільних для цих ідеологій: культ нації та сили, насильницькі методи у досягненні мети, сповідування принципів макіавеллізму (вища мета виправдовує засоби), харизма лідера та ін. Як символічно зазначав М. Сціборський, «свою ідеологію націоналізм будує на максималізмі, здоровому егоїзмі, любові до свого, нетерпимості до ворожого й активізмі, здатному бути залізним тараном для розтрощення чужої сили, що хоче стати нації на перешкоді». Загальнолюдські принципи справедливості, милосердя й гуманізму можливі лише, коли ґрунтуються на взаємності, тому вони не можуть застосовуватися до ворогів, бо інакше стануть джерелом внутрішнього розкладу й причиною національної поразки [23].

Відомо також, що в ідеології ОУН були ряд запозичень, що узяті з італійського фашизму та німецького нацизму. Оскільки, політична орієнтація на Б. Муссоліні та А. Гітлера, які виступали з ідеями ревізії Версальської системи та обіцяли новий «справедливий» лад у Європі (насамперед, розчленованим унаслідок Першої світової війни країнам, а отже й Україні),

підштовхували націоналістів до цього в контексті здобуття української державності та територіальної цілісності.

М. Сціборський хоча й заперечував наявність спільних рис в українській націоналістичній ідеології та фашизмі, але й сам неодноразово використовував концепцію «корпоративізму» у своїй теорії державного життя в межах «націократії» (йдеться про ідею створення ієрархічної системи представництва соціальних та професійних груп під суспільним патронатом і контролем держави для забезпечення єдності нації). Навіть П. Мірчук зауважував, що італійський фашизм (як антикомуністичний рух) викликав неабияку симпатію українських націоналістів, проте вони вважали його чужим витвором та повністю непридатним для практичного використання на теренах України.

Автор наголошував, що фашизм та націонал-соціалізм з'явилися значно пізніше за ідеологію українського націоналізму, тому й не можна говорити про наслідування чи програмні запозичення з боку ОУН. Загалом партійні ідеологи ОУН заперечували навіть загальновідомі факти щодо існування елементів антисемітизму в ідеології українського націоналізму 1920–1930-х рр. [23, с. 91].

У нашому випадку йдеться про «інтегральний» та «чинний» націоналізм, які займали провідні позиції в ідеології в 1930–1940-х рр. Український «націоналізм» (у своїй основі) має захисний характер, а не наступальний. Проте, потужний позитивний імпульс самозбереження, який підживлював український націоналізм, не виключав наявності радикальних та екстремістських проявів. Зрозуміло, що небажаних, але неминучих у будь-якому широкому національному та політичному русі. Існує принципова можливість підсилення цієї тенденції, перетворення її у відповідну міцну ідейно-політичну, соціально-економічну та психологічну боротьбу за державне домінування.

Важливим є питання особливостей (типів і різновидів), що дозволяють розрізняти/класифікувати український «націоналізм» від інших радикальних

політичних рухів. На думку Цибри М. Ф., слід зрозуміти потребу у спостереженні за (щонайменше), трьома необхідними ознаками. Перша й головна – наявність в програмних документах (як і в практичній діяльності націоналістів загалом) підтримки та пропаганди національного виживання, відродження державності та домінування України у певному регіоні.

Друга – широке та стале використання у назвах організацій слів «національний», «національно-патріотичний» у супроводі критичної характеристики рівня гідності окремих формувань. Третя знакова потреба – необхідність характеризувати український «націоналізм», як емоційну спільність, як прояв волі народу у пошуках збереження своїх традицій, специфічних рис, унікального добропорядного менталітету та толерантної психіки «святотерпців», заради збереження власної землі, громади, держави, заради майбутнього своїх дітей [53].

Також, слід звернути увагу на особливу властивість українського націоналізму – активну участь його adeptів у політичній діяльності, боротьбу громади за вплив на політичні процеси тощо. Їх спроби, у тій чи іншій формі, приймати участь у державотворенні, відповідати за «цнотливість» та гідність владних осіб, ліквідувати культ «недоторканих». Аналіз ідейно-політичного спектру українського «націоналізму», значно ускладнений динамічністю та незавершеністю процесів будування системи державного управління країни.

Політичний досвід різних народів свідчить, що сприятливе підґрунтя для становлення та розвитку «націоналізму», створюється за умов важкої політичної або військової поразки, яка завдає системної/глибокої шкоди національній гідності; через кризу національної самосвідомості; завдяки дійсній чи уявній небезпеці для існування нації тощо. Перелік передумов в Україні, структурувався з часу її поразки у війні за незалежність у 1917–1920 рр., перемоги/встановленню більшовицько-радянського тоталітаризму на Правобережжі.

Водночас у Західній Україні (як до слова і в широких колах української еміграції), навіть в умовах [не]великої політичної свободи

міжвоєнної Польщі, український «націоналізм» активно розвивався та «мужнів». Натомість в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), будь-який націоналістичний рух придушувався ще у зародку. Адже, націоналізму був протиставлений державний інтернаціоналізм, а сама природа націоналізму для наукового середовища була дискредитована. Будь-які об'єктивні дослідження на цю проблему, відразу піддавалися науковому/державному остракізму й політичній ізоляції, а свідомості населення штучно прищеплювалася виключно системотворча вага російської культури, як головного цивілізаційного чинника радянської людини.

В СРСР інтернаціоналізм використовувався як базова ідеологія для забезпечення сильної централізованої влади в умовах союзної держави. На останньому етапі свого існування, політика радянського інтернаціоналізму трансформувалася у радянський «націоналізм», тобто створення радянської людини без національної ідентичності.

Така недалекоглядна політика зумовила (фактично) трансформування радянського націоналізму в російський шовінізм. Як результат, всплеск міжнаціональних конфліктів і розвал СРСР. А політика інтернаціоналізму використовувалася виключно в якості інструменту придушення національно-визвольних прагнень й розмиття автохтонної ідентичності.

Проблема українського націоналізму, очевидно, полягає у виборі таких типів і форм, які б відповідали духу сучасності. Ймовірно, оптимальною формою проекту повинен стати громадянський/модерний «націоналізм» (євронаціоналізм), що утворюється альянсом відповідальних, державницько налаштованих громадян чи політичних сил, для яких суверенітет і незалежність країни є головною цінністю.

З постанням Української держави, з'явилися нові форми націоналізму. А оскільки в Україні (як на той час: початок 90-х рр.) сильною була колишня радянська партійна номенклатура, український «націоналізм» мусів швидко еволюціонувати. Політичний спектр останнього у пострадянський час був сегментований такими ідеологічними контурами, як: праві націонал-ліберали

та націонал-демократи (походять, ще від суспільного об'єднання «Рух» і завершуються епохою В. Ющенка). Та лівий, соціалістичний напрямок, що був надбанням антинаціоналістичних громад, орієнтованих на глибокий союз з Російською Федерацією (РФ). Гостра політична атмосфера вирувала до поразки Помаранчевої революції, яка стала одночасно й поразкою старих пострадянських націоналістів і націонал-демократів на кшталт третього президента України – В. Ющенка.

Потім правління В. Януковича відродило функціональність нового українського націоналізму. За своєю ідеологією, він є не лише більш радикальний, але й продовжує політичну традицію як петлюрівців і бандерівців, так і ОУН–УПА. Його адепти стоять на позиціях націонал-анархізму, який навіть заперечує існування держави та прагне розбудови безкласового суспільства тощо – тобто «автономних націоналістів». Таких радикальних соціал-націоналістів, можна, було б віднести до маргінальних елементів, однак, їх сподвижники, наприклад, Ю. Михальчишин, стає одним з відомих лідерів ВО «Свобода».

ВО «Свобода» є ребренгдовою моделлю колишньої Соціал-націоналістичної партії України. Партія, навіть успадкувала донцовську естетику 1920-30-х, вважаючи себе продовжувачами політики ОУН-УПА. Зкинувши з себе окупи маргіналізму та регіоналізму, націоналісти швидко стали впливовою, легітимною політичною силою і прагнули заручитися підтримкою націонал-соціалістичних кіл Європи [53].

Проте, революція Гідності показала, що українці виходять з полону негативних ідеологій й намагаються позбавитися штучних ярликів. Оскільки, ідея національної справедливості не суперечить, а навіть доповнюється переконанням громадянських прав і свобод, то, лібералізм з демократією слугують не абстрактним доктринами й поняттями, а прикладними політичними механізмами та практиками.

В сучасних умовах, першоджерело громадянського націоналізму (євронаціоналізму) потребує захисту громадянських прав і свобод. Оскільки,

вимога законності з дотримання прав людини і громадянина гарантує реалізацію національних інтересів. Саме Рух послідовних націоналістів, означив свої політичні стандарти демократичних і ліберальних цінностей. Їх відновлення, дотримання та реалізація – першочергова умова торжества націоналізму, розвитку нації та примноження її матеріального та духовного потенціалу.

Таким чином, повнота самореалізації українського націоналізму, види та форми його прояву, політичні перспективи, залежать від низки внутрішніх факторів. Наприклад, здатності мотивувати чіткі та привабливі програми; наявність харизматичних лідерів і національноорієнтованих інтелектуалів; організація матеріально-фінансових принад; консолідація розрізнених груп.

Важливі і зовнішні, по відношенню до розвитку націоналізму обставини: глибина та масштаби політичної та соціально-економічної кризи; розміри та характер міграції; гострота міжнаціональних суперечностей в країні; взаємовідносини між політичним керівництвом держави та опозицією; довіра органам правопорядку; увага до якості полеміки з націоналістами.

Тому слід зазначити, що досліджуючи сутність та етимологію понять, які за своєю суттю, доволі часто є абсолютно тотожними, логічним бачиться використання узагальненого поняття – інклюзивний націоналізм, який поєднує у собі різні риси/форми українського націоналізму.

Висновки розділу I

Досліджуючи питання теоретико-методологічних засад націоналізму мусимо визнати, що загальноновизнаної/прийнятої інтерпретації націоналізму та його класифікації, поки що не існує. У сучасному/глобалізованому світі «націоналізм» залишається універсальним явищем й потребує більш глибокого дослідження. Зокрема, йдеться про ставлення та типологічне відношення українського інтегрального націоналізму до фашизму, співвідношення тоталітарних і визвольних елементів у націоналістичному русі тощо.

Необхідно також розуміти, що в українському націоналізмі зазвичай поєднуються елементи та риси, які не надають однозначно можливості віднести український «націоналізм» до конкретного виду чи типу, означеного різними вченими світу (як зарубіжними, так і вітчизняними). Здійснений нами огляд та характеристика існуючих його класифікацій є доволі умовною в контексті різнобарв'я українського «націоналізму», оскільки він поєднує в собі специфічні риси протилежних типів.

Основою ідеології українського «націоналізму» є теоретичні нароби першої половини ХХ ст. Причиною цього була та обстава, що ця епоха була доволі насиченою багатьма політичними подіями, а безперервні зміни влади та політичних орієнтирів призвели до формування багатоманіття ідей і трактувань націоналізму. Дискурс М. Драгоманова та Б. Грінченка в площині українського «націоналізму» трактував його лише в якості шовінізму. Водночас Д. Донцов став основоположником українського інтегрального націоналізму, а М. Сціборський ототожнював його з діяльністю ОУН.

Взагалі, в працях українських та зарубіжних науковців можна знайти велику кількість різноманітних візій щодо трактування націоналізму, його походження та витоків. Це й пояснює особливість «класичного націоналізму», яка полягає в тому, що він є багатогранним явищем і в різних історичних/соціокультурних умовах проявляється по-різному.

РОЗДІЛ II

МОДЕЛЬ СУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІНКЛЮЗИВНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

2.1. Причини виникнення та ідеологія українського інклюзивного націоналізму.

В сучасній академічній науці (як і в працях його апологетів загалом) розподіл націоналізму поділяється на два основні типи – «цивільний» («державний», «громадянський», «інклюзивний») й «етнокультурний», тобто «етнічний». У тих випадках, коли агенти соціальної дії виходять з політичної моделі нації, має їхнє місце, стає, виключно, цивільний націоналізм. Якщо ж соціальні фактори розуміються під нацією як етнокультурне співтовариство, то це етнічний «націоналізм».

Інклюзивний «націоналізм» вважають заснованим на самовизначенні особистості і досить раціональним. Він іноді ототожнюється з патріотизмом і визнається нормою, оскільки спрямований на консолідацію населення держави за допомогою політико-правових інститутів та ідеології. Однак і такий «націоналізм» в крайніх випадках може бути націлений на державну експансію, тобто на агресивні форми шовінізму або ізоляціонізму. Інклюзивний націоналізм (що, існує в класичних формах у Франції, Великій Британії, США) розуміє під нацією конституційно-політичну єдність свідомих і відповідальних громадян незалежно від їх расового або етнічного походження і, відповідно, носить інклюзивний характер (тобто відкриває доступ в націю іншонаціональним елементам) [7, с. 104].

Поділ націоналізму на «інклюзивний» та «ексклюзивний» носить в значній мірі ідеологічно-типовий характер, оскільки провести межу між формами націоналізму на практиці є доволі складно. Реальні націоналістичні рухи та ідеологічні елементи несуть в собі безліч проміжних складових. Подібна типологія є недосконалою та умовною: вона передбачає існування

«громадянського» націоналізму, в якому повністю відсутнє уявлення про культурно-історичну основу нації і нормативну дихотомію – протиставлення «хорошого» громадянського націоналізму «поганому» етнічному [7, с. 108].

Теоретик примордіалістського підходу Е. Д. Сміт, піддає жорсткій критиці подібне ставлення до етнічного і громадянського націоналізму. На думку вченого, «етнічний націоналізм проявляється в різних видах і з різною інтенсивністю, деякі з цих видів відносно мирні, на зразок чеського і каталонського, інші агресивні та замкнуті, як у передвоєнній Німеччині та Італії» [45, с. 121]. Згідно з Е. Смітом, не існує і «однозначного зв'язку між етнічним націоналізмом і винятковістю, що підтверджується тими ж чеським і каталонським рухами» [45, с. 121]. Основні помилки сучасного суспільства пов'язані (як на думку теоретика) саме з громадянським націоналізмом, який «може бути настільки ж жорстким і безкомпромісним, як і етнічний націоналізм» [45, с. 121].

Інклюзивний націоналізм, по суті, знищує етнічність, ідентичність та індивідуальність, оскільки маргіналізує етнічну культуру, релігію, духовну спадщину, а в деяких випадках навіть мову (наприклад, Сінгапур). Такий підхід є перспективним в плані критики примітивного нормативізму, але доводи Е. Д. Сміта, оминають своєю увагою чимало очевидних фактів. Наприклад, він не враховує численні практики мультикультуралізму в більшості сучасних демократій, які дозволяють зберігати громадянам свою етнічну самобутність. Французький приклад асиміляції національних меншин досить красномовний, але є швидше винятком із правил. Оскільки, інклюзивний «націоналізм» подібного типу зазнав глибокої трансформації під впливом масових виступів етнічних меншин в країні у 2005 р. [44].

Крім того, інклюзивний «націоналізм» активно/об'єктивно формується під впливом процесів модернізації, індустріалізації, урбанізації, що ведуть до уніфікації національної культури. Відсутність уваги до розвитку етнічних, мовних, релігійних і культурних факторів сприяло й кризі самої національної держави. Проте, етнічний ренесанс мав також явне інструменталістське

підґрунтя: пануючі еліти різних рівнів переводили невирішені соціальні, економічні та політичні проблеми в площину етнічного невдоволення та націоналізму. Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна говорити про те, що сучасний «націоналізм» виступає як дуже багатогранне явище, яке торкається сфери ідеології й сукупності політичної практики людей у різних державах і регіонах світу.

Націоналізм інклюзивного або ексклюзивного спрямування та їх різні комбінаторні сегменти в реальній дійсності (у будь-якому випадку), системно впливають на сучасні трансформації інституту громадянства, соціокультурні та політичні інститути тощо. А це сприяє змінам головного елемента будь-якої політичної системи – держави. Сучасна держава повинна мати цілу низку обов'язкових ознак. Міжнародне право містить універсальний реєстр подібних характеристик: постійне населення; певна територія; власний уряд; здатність до вступу у відносини з іншими державами [7]. Зрозуміло, що реальні практики виникнення, існування та розпаду держав сприяють формуванню цілого ряду концептів в політичній науці. Останні намагаються сконструювати різні комбінації ознак, які повинні бути притаманні кожній державі.

Оскільки домогтися створення універсальної моделі, що виражає визначені ознаки держави, навряд чи коли-небудь буде можливим, можна просто визначити сукупність тих характеристик, що часто зустрічаються у різних авторів, наприклад: територія, населення, публічна влада, суверенітет, податки, право, армія, поліція і спецслужби, громадянство, символіка, єдина державна мова, єдина грошова система, міжнародне визнання. Ці ознаки є ключовими для визначення сутності класичної національної держави, всі інші характеристики будуть додатковими. У сучасних держав (членів ООН) наявності є більшість перерахованих вище характеристик [7].

Від початку ХХ ст., ідеологія націоналізму тривалий час була й залишається в Україні визначальним чинником національно-визвольної боротьби. Так, наприклад, М. Міхновський у своїй роботі «Самостійна

Україна», заклав теоретичні підвалини самостійництва як політичної ідеології. Використовуючи історичну аргументацію, він обґрунтовує право і необхідність національно-визвольної боротьби українського народу за своє політичне та культурне відродження [46].

Подальша активізація радикально-націоналістичного руху була пов'язана з реакцією частини українського суспільства на поразку національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. На думку І. Дробота, провідники української революції не пішли шляхом націоналізму і, не маючи чітких політичних орієнтирів, програли змагання в боротьбі за українську незалежну соборну державу. Це, у свою чергу, дало підстави частині борців за визволення, переважно молодшої генерації, звинувачувати старше покоління у поразці, в неспроможності довести справу до переможного фіналу [46].

Ще до організаційного оформлення ОУН, особливо в листопаді 1928 р., у середовищі українських націоналістів проявилися дві досить полярні течії. Революційно-радикальний напрям був представлений, переважно, молодими націоналістами. Старша революційна генерація – учасники визвольних змагань – налаштовані були проти радикалізації руху, оскільки вважали, що це призведе (лише) до посилення репресій. На їх думку, важливе завдання полягало в якнайширшому використанні «органічного сектору» – послідовній праці в легальних організаціях, завдяки чому можливою була робота в широкому середовищі народних мас. Протидія революційно-радикальним настроям була неактуальною через небажання витратити час на розв'язання внутрішніх проблем [46].

Розвиток націоналістичного руху від початку 1920-х рр. у молодіжному середовищі Галичини (в ідеологічному плані) поряд із антипольською спрямованістю, мав деякі ознаки москвофільства. Аналогічною була тенденція в інших західноукраїнських землях (ЗУЗ), особливо на Закарпатті. Загалом, протягом першої чверті ХХ ст., спостерігалось поширення

націоналістичних ідей практично на всіх етнічних українських теренах, головним осередком яких була Галичина [46].

Зародження ідеології новітнього українського націоналізму було своєрідною відповіддю на виклик, кинутий українцям геополітичною стратегією світової спільноти. На політичній карті Європи не існувало України, а її етнографічні землі були розподілені між сусідніми країнами. Єдине, що залишилося на той момент (для збереження української ідентичності) – націоналізм, а з ним і продовження боротьби за власний суверенітет. Таку ж мету ставили перед собою українські націоналісти та їх організації й політичні структури, що виникали впродовж 1920-х рр. При чому, націоналістична ідеологія (з пануючими в ній культом волі та сили, зрештою духом самовідданості національній справі) здобула чимало прихильників серед українського населення Галичини і Волині й українських емігрантів зокрема [46].

Згідно з твердженням Ю. Бойка (до середини 1920-х рр.) існувала українська націоналістична ідея та націоналістичне світовідчуття, але ще не було націоналістичної ідеології й націоналістичного світогляду. І лише в другій половині 1920-х рр., український «націоналізм» піднісся на рівень філософського усвідомлення суспільно-політичних процесів, щоб вже у 1930-х рр. розвивати свої стратегічні/програмні завдання. А сам історичний процес, розглядався націоналістами лише під ідейним кутом зору для розвитку й збереження національного духу в українців [46].

У міжвоєнний період спостерігався справжній розквіт націоналістичної ідеології. Саме у цей час, розвивали свої концепції такі визначні ідеологи українського націоналізму, як Д. Донцов, Ю. Вассиян, М. Сціборський, О. Чемеринський, Д. Андрієвський, О. Бойдуник, В. Мартинець та ін. Один із провідних теоретиків українського націоналізму Д. Мирон-Орлик зазначав: ідеологія – це життєтворча система вартостей, ієрархія цілей, потреб і «кермуючих засад», що кристалізують суспільні прагнення та надають зміст й спрямування національному розвитку [46].

Втілюючись у провідні засади та ідеї, ідеологія становила зміст і мету життя у зв'язку з минулим, сучасним й майбутнім. У зв'язку з чим, ключовим завданням ставилось утвердження націоналістичного світогляду на перспективу. Також їх ідеологами постійно підкреслювалося, що: значення українського націоналізму полягає в тому, що він «повертає до глибин українського духу, до першоджерел українства, до духовно-вольової субстанції української нації [46]. Він має на меті її добро, на відміну від демолібералізму, соціалізму чи комунізму, які є синтетично створені та інтегровані ззовні за допомогою чужородних інструментів та не виступають еством українського духу та потреб українства [37, с. 17].

Проблематика ідеології націоналізму достатньо широко висвітлено як в класичній політичній думці, так і сучасних емпіричних дослідженнях. Якщо класичні думки про «націоналізм» представлені більш теологічним сприйняттям націй (власної) «вищої місії» (Ф. Ліст, Ф. Ніцше, Й. Фіхте), то сучасні наукові розробки націоналізму представлені цілим комплексом соціально-гуманітарних наук (філософії, культурології, історії, політології, конфліктології, етнології, соціології та ін.). А також окремими концептами різних авторів, які розглядають «націоналізм» лише з позиції політичної ідеології, наприклад (М. Недюха, Р. Шпорлюк) [35; 55], культури, мистецтва й символічної природи (Е. Сміт) [43, с. 135], зрештою як форми політичного міфу та різновиду політичної утопії (Ю. Шайгородський) [54].

Нажаль, об'єктивних досліджень такого штибу, що пов'язані з розумінням специфіки українського націоналізму (як ідеології та утопії) поки, що бракує через надмірну політизацію цього процесу. Проблема полягає в тому (політизацію, маємо на увазі), що ідеї українського націоналізму здебільшого вивчають виключно з риторики українських радикальних націоналістів (УНА-УНСО, ВО «Свобода», Конгресу Українських Націоналістів (КУН) тощо). Насправді, всі вони мають єдину мету – розбудову суверенної України, що є незалежною та вільною від соціально-економічної та духовно-культурної геополітики Москви [40].

Очевидно, що на ідеологічному рівні українському націоналізму бракує методологічних конструкцій, які б дозволили віднести його певні елементи до міфу, утопії та політичної ідеології [40]. Український «націоналізм» виступає одночасно політичною утопією, тобто явищем більш широким і включає в себе аспекти політичної ідеології та міфу. Одним із недоліків сучасного українського націоналізму є незавершення ним, проходження стадії виходу з політичного міфу в ідейно-світоглядну та культурну площину. Тому він залишається лише формою самовираження українських політичних кіл, які називають себе націоналістами, проте власних ідейних символів вони не «реплікують», запозичуючи лише народні (вишиванки, етно-вислови), перетворюючи їх тим самим у передвиборчі гасла.

Тому, мабуть, можна погодитися з позицією Ю. Шайгородського, де з одного боку, український націоналізм рухається у стадії копіювання досвіду італійського фашизму та німецького нацизму (тобто, відбувається орієнтація на встановленні національної й культурної диктатури однієї нації) й зазнає в цьому напрямку певної поразки. Оскільки сучасний світ вимагає від ідейних течій побудови універсальних моделей розвитку, які не ставлять суспільство або його частину в межі конфронтації [54].

Український націоналізм можна вважати «ідейним романтизмом», сутність якого полягає у суспільному сприйнятті ідеї «української держави». Тому, з іншого боку – український націоналізм (через відсутність єдиної ідейної бази) залишається явищем переважно політичним. Таке ідейно-політичне позиціонування, дозволяє йому реалізовуватися через настрої опозиційного електорату, що не сприймає як владу, так і існуючу опозицію.

Варто вказати й на те, що у період, після проголошення незалежності, становлення ідеології націоналізму відбувалося у досить складних умовах державотворення нової, незалежної Української держави. Очевидно, що перетворення та зміни в українському націоналізмі прямо пов'язані з вибуховими, приголомшливими історичними змінами в державі. Прикладом

таки змін є Помаранчева революція, Євромайдан, анексія Криму та україно-російська війна 2014–2020 рр., яка триває досі тощо.

Сучасна окупаційна політика путінської Росії та її агресія щодо України, зумовила вирішальний етап боротьби за незалежність української держави, зрештою породила низку проблем. Одна з них має ідеологічний характер – це, ліквідація залишків радянськості й тоталітарних символів. Україно-російська війна, як різновид гібридної, інформаційно-диверсійної є насамперед, війною двох ідеологій. Значною мірою вона була зумовлена прагненням реанімувати путінським режимом прообраз СРСР з усіма його ідейно-політичними атрибутами та символами (включно із маргінальною ідеологією, пострадянським гімном тощо) [46].

Таким чином, можна констатувати, що війна за незалежність з 2014 (як і Євро-Майдан), стали для українців насамперед черговим випробуванням духу та національної свідомості. Одним із унікальних явищ цієї війни є те, що на захист незалежності стали не лише українці, але й чимало людей із різних національних груп і середовищ. Серед них, було чимало тих, хто був прихильником класичного націоналізму, що й споріднювало їх з українцями й українськими радикалами зокрема.

Такий статус-кво є не лише ознакою еволюції (нового рівня розвитку) української націоналістичної ідеології, але й також сприяє – на думку націоналістів – утвердженню соборності нації та держави [46]. Також, очедним є той факт, що рушійною/ключовою силою для розвитку ідеології інклюзивного націоналізму, насамперед, стали переломні (для української політичної історії) події на Євро-Майдані та російська військова агресія, через що, з'явився тренд на українську ідентичність, зрештою українця-патріота зокрема.

2.2. Політика та прояви інклюзивного націоналізму в Україні.

Дослідження можливостей консолідації та демократизації сучасного українського соціуму все частіше концентруються на вивченні проблематики української політичної нації – від з'ясування історико-політичних засад, до розроблення стратегії її становлення. Причому сам концепт політичної нації вживається для позначення етносоціальної (моно або поліетнічної) спільноти, яка характеризується наявністю власної держави з демократичним типом правління.

Протиставлення етнокультурної й політичної, або громадянської націй, різниця між територією та генеалогією (між *ius soli* правом місця народження) та *ius sanguinis* (правом крові) – це суперечності, які необхідно використовувати для висвітлення особливостей ситуації в Україні [30, с. 142].

Після всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., на якому 90,32 % українського населення підтримало незалежність України, питання творення української нації стало одним із пріоритетних завдань. Воно викликало рефлексії та дискусії серед відомих істориків, політологів, соціологів, публіцистів та представників високих академічних кругів, в тому числі й в середовищах націоналістичних політичних кіл [5, с. 317].

На думку одних, українці стали політичною чи громадянською нацією, других – лише знаходяться на початковому етапі цього процесу. Треті наводили аргументи на користь концепту – «двох Україн», «дві нації» тощо. Погляди різнилися лише у тому, навколо яких символів мають гуртуватися/інтегруватися громадяни України.

Окремі питання українського державо та націєтворення, стали об'єктом вивчення багатьох вітчизняних дослідників. Ґрунтовністю й комплексністю вирізняються наукові дослідження та ессе, таких українських вчених, як Я. Грицак, Г. Касьянов, М. Рябчук, зарубіжного дослідника Е. Вілсона тощо. Аналізуючи глибше їх наукові праці, акцентуємо увагу на таких чинниках

творення нації: 1) Чинники, які сприяють і заважають формуванню в Україні політичної нації і громадянського суспільства; 2) Регіоналізм, зокрема якою мірою він впливає на націєтворення в Україні; 3) Роль мови у процесі творення нації; 4) Національна свідомість (ідентичність), історична пам'ять; 5) Релігійний фактор та ін. [5, с. 317].

У своїх працях, наприклад, Г. Касьянов проаналізував теоретичні аспекти становлення української нації і націоналізму. А також здійснив глибокий аналіз історії України останніх років, в тому числі й з погляду націогенези. Він доводить, що на процесі формування громадянської нації в Україні (на початку 1990-х рр.) негативно позначились соціально-економічна криза, складна історія попередніх років, занижений рівень національної самосвідомості самих етнічних українців і їхня [не]здатність до мобілізації під національними гаслами. Дуже низьким залишався соціальний статус української мови та культури, української преси, книговидавництва й телебачення – у цих сферах завжди домінувала російська мова. Г. Касьянов вважає, що на референдумі 1991 р., люди голосували не так за незалежну Україну, як проти союзного центру і швидку перспективу економічного добробуту [5, с. 322].

Політики використовували етнокультурні й мовні відмінності та їх регіональну специфіку у своїх ситуативних політичних інтересах, зокрема на виборах. Важливу (не останню) роль відіграло конфесійне розмаїття країни [5, с. 326]. Особливістю України було також і те, що місцеві еліти зробили вибір на користь політичної концепції нації. Наприклад, М. Рябчук стверджує, що якщо застосувати схему чеського соціолога М. Гроха щодо етапів національного розвитку, то Україна знаходиться на другому (культурно-освітньому) етапі націєтворення [41, с. 5].

Дослідник виокремлює три головні перешкоди на шляху формування повноцінного громадянського суспільства в Україні. По-перше – це етатистська спадщина радянських часів, звичка населення до державного патерналізму, його громадянська пасивність і відчуженість. По-друге – це

мовно-культурна різноманітність населення, яка великою мірою розділяє інституції громадянського суспільства за мовно-етнічним принципом, замість робити з їх загальнонаціональними сегментами. І по-третє – це відсутність справжніх економічних реформ, отже й недостатність економічних підстав для емансипації громадян від держави [5].

Шляхи для покращення національної справи М. Рябчук вбачає у пошуку суспільного консенсусу та нової політичної коректності. Зокрема, носії традиційно-української ідентичності повинні визнати ідентичність етнічних меншин, як цілком повноцінну й повноправну складову ідентичності політичної. Натомість представники етнічних меншин мусили б підтримати державнізацію краю заради суспільної легалізації та легітимізації своєї культурної ідентичності [41, с. 5].

В багатьох сучасних наукових доробках (як вітчизняних, так і зарубіжних), прогностично домінує концепт повного превалювання ліберально-інклюзивного націоналізму в політичній системі України, який має усі шанси утвердитися надовго. В Україні наявний широкий консенсус щодо творення нації, який є ще, не завершеним, як і консолідація демократії. Але і в жодному іншому суспільстві вони не завершені раз і назавжди. Етнічна, мовна, конфесійна й інша різноманітність українського населення, безперечно, ускладнює процес націєтворення, залишаючись потенційним чинником політичної дестабілізації. Проте, ця різноманітність парадоксальним чином сприяє стабільності, спонукаючи більшість політичних кіл в Україні до поміркованості, розсудливості, стриманості, постійного врахування інтересів протилежної сторони, тобто пошуку своєрідного національного компромісу.

Більшість прогнозів є оптимістичними, оскільки процес націєтворення в Україні відбуватиметься без гострих/крайніх конфліктів, тобто цей процес носитиме м'який, еволюційно-цивілізований характер. Отже, українська модель становлення нації має свої специфічні риси та особливості, де, окрім

інших, важливу роль відіграє геополітичний чинник. Тому, відкрита дискусія щодо творення української нації життєво необхідна [5, с. 327].

Окрема сторінка у розвитку проблем націотворення загалом та українського зокрема, пов'язується із ім'ям І. Лисяка-Рудницького. Вчений був переконаний у тому, що центральною проблемою новітньої української історії стало постання нації, перетворення етнічноромовної спільноти на самосвідому політичну і культурну спільноту [9, с. 130]

Він аргументовано доводив, що неможливо зрозуміти особливості зародження новітньої української нації виключно через зосередження дослідницької уваги на «національному русі у вузькому значенні слова». Необхідність врахування та вивчення інших сил та факторів, які в комплексі справили помітний вплив на формування модерного проекту, складає важливу компоненту дослідження цього явища [9, с. 134]

Очевидно, що вплив політичного чинника на життя українського суспільства в наш час суттєво зростає. На сьогодні, практично вже не існує такої сфери чи напрямку, де б це могло не відчуватися. Особливо відчутним є посилення впливу політичного чинника на процеси організації й змісту суспільного життя. Зміни, що відбуваються тут, на ґрунті зламу попередньої політичної системи є умовою активного/імпульсивного тренду, зрештою пошуку нових шляхів і засобів життя його організації.

Становлення громадянського суспільства є одним із вирішальних чинників формування політичної нації. Адже «концептуальна модель цього є похідною від взаємодії трьох складових – етнічних спільнот, держави і громадянського суспільства. В цій моделі розвиток соціально-економічних відносин того або іншого соціуму, відбувається на основі органічного поєднання його етнокультурних надбань, громадянських прав і свобод, ефективного вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних та інших проблем в інтересах усього населення країни. Досягнута на цій основі соціокультурна ідентифікація населення, означає його трансформацію в політичну спільноту демократичної нації» [1, с. 41].

Такий підхід поділяє більшість сучасних і відомих дослідників. Так, наприклад, російський політолог В. С. Мартянов серед ключових понять, пов'язаних із поняттям «політична (громадянська) нація», наводить і поняття «громадянське суспільство». На його думку, «політична (громадянська) нація – результат громадянсько-політичного самовизначення спільноти людей в територіальних межах співтовариства, яке має політичну суб'єктність, політичну форму підтримки спільної ідентичності, що поширює політичні права на все дієдатне населення й отримує, натомість, легітимні можливості його мобілізації» [2, с. 86].

Як відомо, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., саме сплеск громадянської активності, що вилився у діяльність численних громадських об'єднань і масових громадських рухів, зрештою перших незалежних ЗМІ, став одним із ключових чинників здобуття Україною незалежності. Це, своєю чергою, покладає значні моральні зобов'язання та відповідальність на українську державу, за стан і розвиток громадянського суспільства в країні.

З проголошенням Незалежності України, націоналістичні кола виникають в державі трьома шляхами: 1) завдяки перенесення ОУН своєї політичної діяльності на українські етнографічні землі; 2) через ініціювання ОУН процесу створення політичних партій та громадських організацій; 3) постання нових (незалежних від ОУН) націоналістичні кіл.

Становлення структур сучасного українського націоналістичного руху відбувалося двома різними шляхами, тому вплив різних формацій ОУН на цей процес та національно-визвольну боротьбу й мілітаризацію сучасного націоналістичного руху носить інклюзивний характер [117].

Після перенесення своєї діяльності в Україну з трьох окремих формацій (колись) єдиної ОУН, тільки її мельниківське та бандерівське крила, активно включилися в розбудову нових націоналістичних структур в Україні. Г. Касьянов вважає, що «саме націоналізм діаспори став одним із потужних чинників ідеологічного та інституційного оформлення націоналістичного руху в Україні наприкінці 1980-х – на початку 90-х років» [96, с. 313].

У цьому процесі найактивніші зусилля демонструвала саме ОУН-б. Небезпідставно, В. Бусленко, категорично стверджує, що переважна більшість націоналістичних організацій початку 90-х років ХХ ст. «виводить себе із спільного кореня ОУН С. Бандери і вважає себе її продовженням» [88, с. 47].

За твердженням окремих провідних членів ОУН-б, першою спробою її входження до сфери партійного життя, стала активна підтримка Української національної партії (УНП). Остання була утворена в 1989 р. за ініціативи Г. Приходька, що був членом Української гельсінської спілки (УГС) й належав до її націоналістичного крила, якого (зрештою) в процесі дискусії «націоналістів» з «демократами» з неї всетаки виключили. Партія, яку він створив, об'єднувала у своїх рядах від 300 до 600 членів. Вона стояла на чітких націоналістичних позиціях, справляючи вагомий вплив на розвиток й ідеологічну кристалізацію українського націоналістичного руху в його початковий період. Наявність контактів Г. Приходька з Проводом ОУН-б, засвідчує підтримку з її боку УНП. Після об'єднання 1992 р. з Українською народно-демократичною партією (УНДП), УНП припинила своє існування. Натомість новоутворена Українська національна консервативна партія (УНКП) перейшла на світоглядні засади ідейно-політичного та культурного консерватизму [86, с. 38–40; 100, с. 8; 116, с. 3–14; 90, с. 94–115; 89, с. 183].

На досвіді УНП 1990 р. ОУН-б докладала зусиль до створення партії «Державна самостійність України» (ДСУ). За свідченням М. Матвіївського, початкові проекти установчих та ідеологічно-програмових документів розробляли О. Дужий і З. Красівський. Їхній політичний зміст, вони погоджували з тодішнім головою Проводу В. Олеськовим і фактично керували підготовчим процесом її становлення. Однак в публічній площині від їхнього імені виступав відомий політв'язень І. Кандиба [86, с. 40; 100, с. 8].

ДСУ активно позиціонував Провід ОУН-б, готуючи її як інструмент легального впливу на українське політичне життя, ще до прибуття в Україну

С. Стецько. Усвідомлюючи, що центр реальної політичної діяльності ОУН-б безповоротно зміщується в Україну (плануючи зайняти чільне місце в її суспільно-політичному житті), зрештою зважаючи на політичну специфіку організаційного впливу на провідний актив ДСУ, остання розпочала вести політику щодо створення іншої, підконтрольної їй політичної структури.

Саме тому, М. Зеленчук (який до прибуття С. Стецько очолював мережу ОУН в Україні), отримав доручення «пов'язати» ДСУ з членством новостворюваної організації. В результаті діяльність ДСУ перейшла в режим «автономного існування». Почергово, її очолювали І. Кандиба, В. Шлемко та Р. Коваль, а сама партія долаючи внутрішні конфлікти та протиріччя (не продемонструвавши вагомих політичних успіхів), 28 травня 2003 р. була знята з реєстрації Верховним Судом України [86, с. 47–51; 100, с. 6–10; 103, с. 9–10].

Найвідомішою націоналістичною організацією (початкового етапу становлення націоналістичного руху в Україні, як і 1990-х рр. загалом) була УНА, яка трансформувалася в УНА–УНСО. Першим етапом її політичного становлення, стало формування 1990 р. у Києві Української міжпартійної асамблеї (УМА), до якої увійшли представники різноманітних політичних кіл і громадських організацій. Націоналістичний складник в УМА становили УНП і націоналістична фракція Спілки незалежної української молоді (СНУМ), яка зайняла в УМА домінантне становище.

Керівні органи Асамблеї очолювали такі націоналісти, як Г. Приходько, А. Лупиніс і Ю. Шухевич. Вона швидко трансформується в монолітну націоналістичну організацію, створюючи власні озброєні загони УНСО під час реакційного перевороту в Москві (в серпні 1991 р.). 1990 р. З часом, УМА перейменовують в Українську національну асамблею, яку очолює Ю. Шухевич – син Головного командира УПА.

На парламентських виборах 1994 р. партія отримує три мандати народних депутатів в мажоритарних округах. У цей час в її ідеології починають проявлятися панславістські мотиви, що знаменує завершення її

націоналістичного етапу функціонування. Водночас П. Молочко, зазначає, що «УНА-УНСО не вважається класичною партією націоналістів, оскільки у її ідеології сильними є ідеї пансавізму, які традиційно є чужими для українських націоналістів» [86, с. 45–46, 54–55; 112, с. 24–25; 102, с. 468].

Відношення до становлення УМА мала й ОУН-б, яка надавала організаційну й фінансову підтримку на початковому етапі. Тоді УМА визнала як легітимний уряд Українське державне правління (УДП), головою якого (після смерті Я. Стецько) став, член Проводу ОУН-б Б. Федорак. Тодішній голова УМА Г. Приходько (перебуваючи на Заході в 1990 р.), проводив перемовини з Державним центром (ДЦ) УНР, прагнучи створити Всеукраїнський державний центр (ВДЦ). УМА, також співпрацювала й з Українською центральною інформаційною службою (УЦІС), ще однією, підконтрольною ОУН-б структурою.

На Восьмому Надзвичайному з'їзді ОУН-б у політичній доповіді М. Подільського, був означений концепт щодо визнання УМА головним координаційним форумом для всіх радикальних угруповань. У той же час у середовищі провідних членів УМА, панували достатньо скептичні настрої щодо можливості еміграційних націоналістичних структур, системно впливати на політичні процеси в Україні. Тому, очевидним є факт зменшення політичного впливу ОУН-б на членів УНА–УНСО [100, с. 8; 89, с. 91, 177–178; 112, с. 29–31].

Таким чином, 1989–1991 рр. можна вважати часом експериментальних пошуків для Проводу ОУН-б та вироблення механізмів партійного впливу на політичне життя в Україні. Водночас відірваність еміграційних структур від реального життя в Україні й недостатня поінформованість про перебіг політичних процесів, створювали чимало проблем для реалізації таких задумів. А сам Провід ОУН-б, постав перед потребою створення нової, більш підконтрольної йому легальної політичної сили.

Взявши за основу процес створення ОУН 1929 р., Провід ОУН-б ініціював проведення в Києві 28–29 березня 1992 р. конференції

«Український націоналізм – минуле, сучасне, майбутнє». Її формальними організаторами виступили Всеукраїнське братство ОУН–УПА та Інститут освітньої політики в Мюнхені (одна з «фасадних» структур ОУН-б в еміграції). У «Заключному комунікаті» було оголошено проведення конференції, одним із завдань якої було встановлення координації для діяльності націоналістичних організацій в Україні до скликання Конгресу українських націоналістів [88, с. 235–238].

Слід зауважити, що фінальний результат такої стратегії не відповідав початковому задуму. За змістом, новостворювана політична структура мала б бути не партією, а «парасольковою» надбудовою для координації різних націоналістичних кіл в Україні і носити назву – «Конференція українських націоналістів». Водночас, член Проводу ОУН-б І. Дмитрів запропонував іншу назву – «Конгрес», взявши за зразок Індійський національний конгрес. Установчий збір Конгресу українських націоналістів (КУН) відбувся у жовтні 1992 р., а офіційно КУН було зареєстровано 26 січня 1993 р не як громадську організацію, а як політичну партію. А сам Провід ОУН-б дізнався про зміну тактики легального політичного впливу (як про доконаний факт) лише з часом [86, с. 55–58; 100, с. 9].

Опісля реєстрації, партія взяла участь у чергових парламентських виборах 1994 р., здобувши найкращий результат з-поміж інших націоналістичних структур. Отримавши п'ять народних депутатів, обраних у мажоритарних округах. Інші двоє – І. Білц і О. Матковський (хоча формально і не були членами партії), все ж тісно співпрацювали з нею. В березні 1997 р. до них приєдналася С. Стецько, яка з результатом 86,5 % перемогла в дочасних виборах на Івано-Франківщині [114]. Загалом КУН отримав у парламенті другого скликання 8 депутатських місць. Водночас в керівництві партії відбулися кадрові зміни, які стали причиною затяжного внутрішнього конфлікту. Оскільки, замість Р. Зварича заступником голови КУН став С. Жижко [100, с. 9].

Саме останнього члени КУН вважали винуватцем всіх проблем, які вподальшому спіткали партію. Наприклад, на парламентських виборах 1998 р., КУН (у рамках передвиборчого блоку Національний фронт (НФ)) отримав повну поразку. Не дивлячись на те, що до парламенту (по одномандатних виборчих округах) пройшло четверо його депутатів (включаючи позапартійного І. Біласа), сам блок набрав усього лиш 2,71 % голосів. Таким чином, КУН не зміг подолати встановлений 4 % прохідний бар'єр [86, с. 83–84; 103; 114, с. 285–289; 118, с. 1044–1049].

На президентських виборах 1999 р., КУН підтримав кандидатуру колишнього генерала КГБ А. Марчука. Такі дії, остаточно зруйнували взаємовідносини між керівництвом КУН та ОУН-б, які до цього вже були контроверсійними і неузгодженими. На Дев'ятому з'їзді ВЗ ОУН-б, що відбувався влітку 1996 р., розкол поглибився, ще більше. А частина націоналістів КУН дуже негативно поставилася до позиціонування ОУН-б [92, с. 78]. На Десятому ВЗ ОУН-б, що відбувався восени 2000 р., замість С. Стецько, головою Проводу ОУН-б обрали А. Гайдамаху. З цього часу, між ОУН-б та КУН відбувся розрив, а 3 лютого 2001 р. Провід ОУН-б оголосив, що «КУН не є репрезентантом політичної лінії ОУН з усіма витікаючі звідси наслідками» [93, с. 5–6; 121, с. 1–2].

У парламентських виборах 2002 р., КУН вже брав участь у складі Блоку В. Ющенка – «Наша Україна», а три його представники стали депутатами – С. Стецько, О. Івченко, Є. Гірник. КУН також підтримав В. Ющенка і на президентських виборах 2004 р. Тому, чимало вітчизнаних вчених відзначають ідеологічну ліберальність КУН в порівнянні з іншими націоналістичними колами. Через це, КУН втрачає характерні для націоналістичної партії особливості, системно дрейфуючи від констант «ідейного націоналізму» [123, с. 241]. Опісля смерті С. Стецько, з 2003 р. партію очолює О. Івченко, а КУН поступово втрачає свої позиції, як в середовищі української політики, так і в націоналістичному русі України загалом [123, с. 241; 86, с. 165].

Використовуючи власний еміграційний потенціал та досвід політичної діяльності через т. зв. «фасадні» структури (маємо на увазі класичну модель європейських партій у їх функціонально-структурній архітектурі), ОУН-б пішла шляхом створення ряду громадських організацій для здійснення впливу на різні сфери суспільно-політичного життя України. Так, зокрема, плануючи перенесення своєї діяльності в Україну, Восьмий НВЗ ОУН-б у постанові «Розбудова ОУН в Україні» вирішив «...створити фасадні організації, аби здобувати впливи в існуючих організаціях, згідно партіях, щоб унапрямувати їхню діяльність в бажаному для здобуття держави напрямі» [89, с. 203].

Такими громадськими організаціями, наприклад, стали ветеранська організація Всеукраїнське братство ОУН–УПА, Всеукраїнська ліга українських жінок (ВЛУЖ), Наукове товариство ім. М. Міхновського, Педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, а також, такі молодіжні організації, як Спілка української молоді (СУМ) (що, створена в еміграції й перенесена на український «грунт»), ГСПО «Тризуб» ім. С. Бандери та сформований у процесі розходження з КУН і його молодіжної референтури – Молодіжний націоналістичний конгрес (МНК). З останнього в 2005 р. вийла група адептів, які створили й Національний альянс тощо [115, с. 52; 123, с. 241–242].

Водночас ОУН-м, розбудовуючи свої впливи в Україні, мала стосунок до створення Української республіканської партії (УРП), яка постала 29–30 квітня 1990 р. внаслідок організаційної трансформації УГС. Оскільки, про це можуть свідчити тісні контакти ОУН-м з цією політичною силою [86, с. 43]. На можливість існування такого роду контактів вказує й те, що її очільник Л. Лук'яненко вів публічну кампанію проти ОУН-б. Наприклад, під час проведення Восьмого НВЗ ОУН-б, М. Подільський (аналізуючи внутрішньополітичну ситуацію в Україні) відзначав: «Сам голова УРП – Л. Лук'яненко – розгортає все гострішу кампанію проти революційного націоналізму, проти революційної ОУН (гляди його виступ на теоретичній конференції 23–24 лютого)» [92, с. 91]. Таку політичну позицію, останій міг

зайняти під впливом ОУН-м і водночас через те принципове протистояння з ОУН-б, яке опісля перенесення діяльності цих двох формацій в Україну, наклало свій відбиток у вигляді взаємної настороженості та недовір'я. Тому, як і у випадку з ОУН-б (в кінцевому підсумку) між ОУН-м та УРП відбулося розмежування.

Дискусійною є також візія, чи варто вважати УРП націоналістичною силою, враховуючи сутність її ідеології та програмові цілі [86, с. 43]. Особливо, якщо враховувати світоглядний дискурс між «демократами» і «націоналістами», що тривав ще з часу постановня УГС («спадкоємцем» якої стала УРП і з якої у 1992 р. вийшла чимала група радикалів під керівництвом С. Хмари, створивши з часом Українську консервативну республіканську партію (УКРП)).

Щоправда, із самої УКРП теж вийшла група невдоволених такою політикою, створивши Товариство відродження української нації (ТВУН) [123, с. 244]. Зрештою, якщо ОУН-м і мала суттєвий вплив на процес формування УРП, то у визначенні світоглядного образу останньої, суттєву роль відіграв той факт, що сама ОУН-м (на той час) значно еволюціонувала в напрямку т. зв. «демократичного націоналізму» (створивши у рамках Світового конгресу вільних українців (СКВУ) однойменну фракцію) [123, с. 242; 168].

Серед інших громадських інституцій, які було створено за ініціативи ОУН-м й перебували у сфері її впливу, слід, також відзначити Фундацію ім. Ольжича, Об'єднання студіюючої молоді «Зарево», Всеукраїнське жіноче товариство імені О. Теліги. Окремої уваги заслуговує проєкт ОУН-м щодо створення Конгресу української інтелігенції (КУІН), як своєрідної противаги КУН. Проте, його політичне функціонування було не тривалим і припинилося практично через декілька місяців [122; 123, с. 243].

Також, є підстави вважати, що ОУН-з аналогічно мала стосунок до створення Демократичної партії України (ДемПУ). Оскільки, вони мали тісні контакти, й наприклад, спільно з ЗП УГВР були організатором проведення

наукової конференції «Лев і Дарія Ребети – видатні діячі українського національно-визвольного руху», у червні 1997 р. в Києві [99].

ДемПУ теж не слід відносити до категорії політичних кіл націоналістичного спрямування. Оскільки, факт світоглядної трансформації однієї з формацій ОУН у бік демократизації, міцно наклав свій відбиток на ідеологічний образ її політичного творіння, що показує його ідейний дискурс: «Ми називалися УГВР-івці (демократи), а ті – бандерівці (тоталітарники). Внутрішня боротьба була сильна. У 1990 році в Україну повернулися ті, що стояли на тоталітарній платформі», – писав Є. Стахів [107]. Водночас, А. Труш взагалі вважає, що ОУН-з давно «перейшла на позиції ліберального націоналізму» [123, с. 244]. На поч. 2000-х рр., ДемПУ також об'єдналася з Українським народним рухом (УНР), що постав унаслідок розколу Народного руху України (НРУ), створивши Українську народну партію (УНП).

Ряд українських націоналістичних організацій створюються незалежно від впливу традиційних формацій ОУН. При їх ідентифікації, відразу постає питання ідеологічних критеріїв, якими можна вважати (як на думку Е Андрющенко) наявність у програмних документах вимог до самостійності України, орієнтацію на досвід ОУН та УПА, зрештою наявність стратегії щодо «продовження справи» національно-визвольного руху 30–50-х рр. ХХ ст. [86, с. 36]. Подібні критерії пропонує, наприклад, і В. Рог: 1) відношення до КПСС; 2) ставлення до незалежності України; 3) вибір шляхів боротьби за незалежність тощо [112, с. 21].

На нашу думку, вони збігаються у ставленні до самостійності України, оскільки в 1988–1990 рр. цей критерій був ключовим вододілом, який у таких колах як УГС та Народний рух України за перебудову (Рух), розмежовував націоналістів і демократів на різні ідейні табори. Важливим слід вважати і критерій самоідентифікації, оскільки в українському суспільстві завжди були домінантними антинаціоналістичні стереотипи совєтської пропаганди. Тому, публічно ідентифікували себе з націоналізмом лише ті українці, які могли

демонструвати високу політичну свідомість. Влучно, це характеризував колишній голова СБ ОУН С. Мудрик, який стверджував, що: «серед діячів Народного Руху та інших партій ряду дисидентів переважала (в минулому) боротьба за виправлення комунізму, щоб надати йому нове «обличчя»» [103, с. 2].

До перших радикальних кіл такого гатунку, слід віднести Український християнсько-демократичний фронт (УХДФ). Він постав восени 1988 р. у Львові за підтримки активістів УГС Петра і Василя Січки. Опісля установчого віча, яке відбулося 13 січня 1989 р. у Львові, головою організації було обрано В. Січко. В його засадничій програмі був прописаний курс на самостійність України, а атрибутивним компонентом означили синьо-жовтий прапор і тризуб. Його ідейно-політичний статут позиціонував УХДФ як націоналістичну організацію з усіма радикальними інструментами. Водночас, керуючись принципами християнської демократії, партія етапами демонструвала ненасильницький характер своєї діяльності. У жовтні 1989 р., УХДФ перейменовано на Українську християнсько-демократичну партію (УХДП), що затверджено на другому з'їзді 21–22 квітня 1990 р. У 1990-х рр., за цілями й методами боротьби, останнього, вже практично, не відносять до націоналістичних кіл, а в 2003 р. УХДП взагалі знімають з реєстрації [86, с. 37–38; 34].

В одному ряду з першими націоналістичними структурами (УНП, ДСУ, УХДП), слід поставити й Українську націоналістичну спілку (УНС). УНС (як і перших три) виокремилася з новітніх політизованих утворень за вищезазначеними критеріями націоналістичності. Вже на першому зборі СНУМ у травні 1990 р., виявилися розбіжності між її демократичним (І. Деркач) та націоналістичним (Д. Корчинський, О. Вітович) крилами. Затверджений на ньому федеративний устрій СНУМ, сприяв подальшій світоглядній кристалізації й організаційному становленню обох течій. 3–4 листопада 1990 р. в Києві пройшли збори націоналістичної фракції СНУМ за участі 74-х делегатів, на яких було ухвалено рішення про вихід зі Спілки і

створення нової організації – Української націоналістичної спілки (УНС). Її ідеологією став націоналізм донцовського гатунку, а в політичній програмі прописувалося його виняткове місце в усіх сферах суспільного життя України. В подальшому, УНС стає уніфікованою платформою для діяльності УМА–УНА, її своєрідною «матрицею» [89, с. 173; 112, с. 24–27; 86, с. 5; 2, с. 17].

Ще однією націоналістичною силою, яка виникла на початковому етапі становлення партійної системи України (шляхом самостійного утворення і без впливу традиційних формацій ОУН), стала Соціал-національна партія України (СНПУ). Вона постала внаслідок об'єднання активістів ряду громадських організацій – Варті Руху, Студентського братства, Організації української молоді (ОУМ) «Спадщина» і Українських ветеранів Афганістану. Збори ініціативної групи пройшли 29 вересня 1991 р. у Львові, а установчий з'їзд відбувся 13 жовтня 1991 р. Офіційно, партію зареєстровано лише 16 жовтня 1995 р. [109, с. 187–188]. А 14 лютого 2004 р. СНПУ на своєму ІХ з'їзді, змінила назву на ВО «Свобода», головою якої обрано О. Тягнибока [88, с. 48; 95; 91, с. 54; 109, с. 187–188].

Апогеєм її політичних успіхів стали 2009–2014 рр., коли ВО «Свобода» здобуває переконливу перемогу на позачергових виборах до Тернопільської обласної ради, зобувши 34,69 % голосів виборців. Вподальшому бере участь у виборах 2010 р., набравши 4,97 %. За їх підсумками, партія формує фракції у восьми обласних радах, три з яких (Тернопільську, Львівську й Івано-Франківську) очолюють її представники. Справжній успіх ВО «Свобода» показала на чергових парламентських виборах 2012 р., отримавши 10,44 % голосів виборців, створивши в парламенті держави першу націоналістичну фракцію (в кількості 37 депутатів) й отримавши посаду віце-спікера Верховної Ради України [95].

Від початку свого становлення, СНПУ протиставляється тогочасному українському політикуму, оскільки її ідеологічною основою була політична доктрина Я. Стецька, концептуалізована ним у праці «Дві революції». Тому,

відразу простежуються дві тенденції: опосередкований світоглядний вплив бандерівської течії ОУН, наслідування радикалізму дій раннього періоду її історії та його застосування в поточному політичному житті. Американський дослідник Е. Вілсон також вважає, що серед тогочасних українських праворадикальних організацій, СНПУ була найближчою до націоналізму донцовського зразку [86, с. 54–55; 109, с. 188]. Якщо візитною карткою українського націоналізму першої половини 1990-х рр. була УНА–УНСО, то у другій половині ХХ ст. – респектабельний і дещо лібералізований КУН. А на початку 2000-х рр., таку роль розпочало відігравати ВО «Свобода».

У 1992 р. було здійснено першу невдалу спробу закріпити термін «громадянське суспільство» на рівні Основного Закону України. Ст. 64 проекту Конституції України, який згідно з Постановою Верховної Ради від 01.07.1992 р. № 2525–ХІІ планувалося винести на всенародне обговорення. Передбачалося, навіть зобов'язати державу підпорядковуватися служінню громадянському суспільству. Проте у конституційному праві, домінуючою стала концепція пріоритету людини як найвищої цінності. Саме її інтересам, захисту прав і свобод підпорядкована держава згідно всіх конституційних положень, у тому числі й сучасної редакції Конституції України.

Однак багатьом нормативно-правовим актам у цій сфері, бракувало системності та послідовності. Об'єктивно, назріла необхідність закріпити державну політику сприяння швидкому розвитку громадянського суспільства на законодавчому й стратегічному рівні її концептуалізації. Тому вже в липні 2010 р., за президентським поданням Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», де в ст. 5 «Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства», уперше були закріплені на законодавчому рівні стратегічні пріоритети державної політики щодо сприяння розвитку громадянського суспільства [5]. Саме з цього часу можна починати відлік нового, сучасного етапу формування політики інклюзивної ідентичності.

Важливою віхою стала розробка та затвердження «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства». 25 січня 2012 р. підписано Указ Президента України, про «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» за № 32/2012, яким утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства. Останній було доручено у місячний термін підготувати проект «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства» та план першочергових заходів з її реалізації [6]. Проекти цих документів пройшли широке громадське обговорення та були ухвалені 24 березня 2012 р. спеціальним Указом Президента [7].

Побудова сучасних моделей розвитку політико-управлінської еліти базується не лише на формальних, але і на неформальних принципах у державному управлінні. Адміністративно-державницька діяльність політико-управлінської еліти орієнтована на відвертість в управлінні, на ефективне здійснення управлінських завдань. У зв'язку з цим, найбільш прийнятною буде та модель розвитку, яка дасть змогу врахувати як управлінський досвід країни, так і нові тенденції в управлінні суспільством [80, с. 211].

Слід наголосити, що українська еліта давно поділена на два протиборчі політичні табори. На відміну від політичних систем англосаксонського типу, де мають місце також дві протиборчі політичні партії, які відповідно до закону циркуляції еліт періодично змінюють одна одну, вони не існують на самознищення. Більше того, нів'якому випадку корпоративні інтереси не ставлять вище національних. Водночас, політична еліта України у своїх інтересах часто «грає» на регіональних особливостях, протиставляючи одну частину держави – іншій. До цього, слід додати зсув моральних норм унаслідок трансформаційних процесів й важке матеріальне становище українців, що призвело до зміни пріоритетності (коли системно домінують виключно матеріальні, а не морально-етичні цінності та норми). У західному ж суспільстві, переважають громадяни з постматеріальними цінностями та високим морально-патріотичним сигментом політичної культури [82, с. 103].

Отже, проблеми політики та управління її суб'єктів завжди були в центрі уваги мислителів, учених-суспільствознавців різних епох і народів, починаючище з часів Конфуція та Платона. Однак, саме на рубежі XIX–XX ст. вивчення проблем набуло нових граней. Це, зумовлено тим, що людство вступило в новий етап цивілізаційного розвитку, у якому наявні інші системи визнання авторитету, що будуються на принципах глобалізму та інноваційності. Навіть, Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельс вважали, що суспільством завжди керує меншість. І якщо «Маніфест Комуністичної партії» інтерпритував історію суспільств як боротьбу класів, то кредо елітистів полягає в тому, «що історія – це історія боротьби еліт, які вміло маніпулюють масами» [84, с. 89].

Сучасна система державного управління країни, терміново потребує професіональних управлінців. В пріоритеті яких, будуть сучасні проблеми державотворення, що спрямовані на користь українському суспільству. Такий державний діяч повинен мати вроджену схильність до інновацій, вміти швидко перекваліфікувати управлінський апарат, володіти іноземними мовами, вміти відстоювати національні інтереси країни тощо. У глобальній політиці управління визначає якість, професіоналізм, громадянська позиція щодо інтересів держави тощо. Тому, суттєвими для формування ціннісних орієнтацій егалітарного управлінця є риси характеру, що притаманні сильній, вмілій особистості, яка вміє випереджати час [78,с.67].

Таким чином, егалітарність сучасного суспільства – реальність через яку слід віднайти механізми формування ефективної національної еліти, що буде відстоювати інтереси української громадськості та підпорядковуватися їй, протистоятиме неконтрольованому глобалізму й захищатиме націю (у разі такої необхідності) зі зброєю в руках.

Таким чином, якісне формування громадянського суспільства та ідейного інклюзивного націоналізму є тісно пов'язаними і взаємозалежними політичними процесами. Політичні підходи та впровадження необхідного законодавства, загалом були націлені на утворення сучасного/толерантного

інклюзивного суспільства. Це дозволило швидко створити ряд механізмів для інтеграції у політичну систему України не лише ряд західних ліберальних цінностей, але й активно трігерувати чинники, що сприяли прешвидшенню демократичному транзиту, трансформації нормативно-правової бази, зрештою еволюцію партійної системи тощо.

2.3. Трансформація інклюзивного націоналізму в умовах демократичного транзиту.

У ХХ ст. в пострадянській державі почався процес становлення демократії. Одним із сталих концептів, що виправдано та якісно визначає даний період є категорія «демократичний транзит». Поняття «транзит» у перекладі з англійської «transitional» означає перехідний, зміний, транзитний. Парадигма транзиту є однією із ключових в наукових публікаціях із проблем демократизації. Водночас, слід зазначити, що процес усвідомлення та прийняття ідеї демократичного транзиту українцями повністю, ще не відбувся.

Головним напрямком перехідних суспільств визначається діяльністю політичних інститутів щодо формування засад демократичних перетворень у державі та становлення зрештою, громадянського суспільства. Формування громадянського суспільства, що складається із соціально активних громадян, є необхідною умовою сучасної демократії. Носії різноманітних соціальних груп і інтересів, залишаючись незалежними від держави, формують новий, кращий тип громадян – більш інформованих, більш соціальноактивних за складом свідомості тощо [4, с. 78].

Демократичний транзит – це, насамперед, політичний процес, що відбувається в існуючому правовому полі держави. Він супроводжується зламом інститутів політичного режиму, що відроджується, встановленням і зміцненням широкого кола демократичних інститутів й механізмів

громадянського суспільства, зрештою довершує процес посилення демократичних функцій державно-владних структур [48].

Водночас, демократичний транзит – це, складний процес трансформації посттоталітарних суспільств, що має на меті заснування демократії. Він охоплює весь спектр суспільних відносин, а саме: політику, економіку, соціальну структуру, управління, культуру та духовну сферу [4, с. 79]. Термін «демократичний транзит» вимагає встановлення ланки критеріїв, до яких можна віднести причини, тривалість, періодизацію, результати та зовнішньополітичний аспект тощо.

Основною передумовою зміни політичних режимів є політична та соціально-економічна криза в суспільстві і в країні загалом. Перехід до демократії (демократичний транзит) розуміється як тимчасовий процес. У політології «демократичний транзит» характеризується як процес перетворення посттоталітарних суспільств, що має на меті заснування політичної демократії. Разом з тим, варто звернути увагу на терміні «транзит» – спосіб руху до мети тобто маршрут, в якому не виключені як прямі й гладкі відрізки шляху, так і ямкуваті, тупикові» [10].

Він є нечітким проміжком часу, який проходить між падінням тоталітарного режиму та моментом, коли важелі влади виявляються під повним контролем демократичного режиму, що змінює його. Цей період зазвичай завершується, коли дана демократія наділяє себе законними інститутами та конституцією й отримує легітимну суб'єкність. Тобто, коли демократичні керівники забезпечили своє верховенство, визнане армією і партійно-політичною номенклатурою, що робить можливим мирний перехід влади [3, с. 115].

На сучасному етапі, реформування державного управління вкрай взаємопов'язане з трансформаціями та розвитком інклюзивного націоналізму в Україні. Оскільки трактування поняття націоналізму прямо залежить від трактування поняття «нації». Розуміючи, що поняття і його розуміння є все ж

заполітизованим, логічно, що перетворення інклюзивного націоналізму в Україні напряду залежить від реформування державного управління [61].

Для України даний етап трансформування є досить інтенсивним та «болісним». Оскільки пошук принципово нових рішень і глибоких перетворень в усіх сферах життя держави й суспільства є складним та довготривалим процесом. Ключовим механізмом реформування суспільства є інклюзивно-креативне, фахово-компетентне мислення та демократизація, що є сьогодні одним з найнеобхідніших і найбільш складових завдань світового політичного процесу [62].

Загалом, трансформація політичної системи України в умовах демократичного транзиту проходила доволі складно. Першою кризою в політичній історії України такого характеру було студентське голодування (2–17 жовтня 1990 р. на Майдані Незалежності). Оскільки, організований націоналістичний рух перебував ще у «ембріональному» стані, його адепти практично не впливали на політичну ситуацію в країні кардинальним чином. Лише 1988 р. було створено першу націоналістичну партію – УХДФ, яка нараховувала декілька сотень членів. А її політична діяльність обмежувалася лише Львівською областю. 1989-го р. виникла УНП й парамілітарна націоналістична організація «Варта Руху» [86, с. 37–42]. Таким чином, вплив радикальних кіл на політичну систему України був незначним, а український парламент ставився до них скептично [113].

Чимало ініціаторів студентського голодування давно перебували під впливом націоналістичного руху [111]. Промовистою щодо цих подій є рефлексія А. Салюк, який пригадуючи ті події, стверджує: «Ми тоді почали дуже активно говорити про ОУН, про УПА. Ми вже поставили питання, щоб вшанувати дивізійників та встановити пам'ятник» [113]. Зчасом вони стануть активними діячами націоналістичного руху, як наприклад, О. Тягнибок чи В. Рог.

В контексті дослідженої нами проблеми, закономірно постає наступне питання: наскільки Помаранчева революція була націоналістичною, а також,

як саме у ній було задіяно потенціал українських націоналістичних кіл? Для прикладу, сам В. Ющенко шукав зовнішньої підтримки у США та Європейському Союзі, а тому не міг протиставитися пануючому там політичному лібералізму й засадничо солідаризуватися з радикальними колами. Тим паче, що В. Ющенко позиціонував себе публічно як ідейний ліберал [124]. Щоправда й український націоналістичний рух (на той час) перебував у кризовому стані [119].

Для прикладу, на початку 2000-х рр. УНА–УНСО складалася з чотирьох політичних угруповань, керманичами яких були А. Шкіль, Е. Коваленко, Ю. Тима і Р. Зайченко. Натомість, КУН опісля поразки «Національного фронту» на парламентських виборах 1998 р., значно втратив свої політичні позиції й був змушений піти у коаліцію з «Нашою Україною». ГСПО «Тризуб» розійшлася з ОУН-б, а на президентських виборах 2006-го р., виступив разом з УНА–УНСО. Як зазначає Е. Адрющенко, «прибічники В. Ющенка – штучне утворення, метою якого є відтягування голосів в їхнього кандидата» [86, с. 166].

Український націоналізм став зручним інструментом передвиборчих технологій в руках просійських політтехнологів. Роблячи ставку на значну частину південно-східного електорату України, В. Янукович пропагував антинаціоналістичні стереотипи, висвітлюючи навіть В. Ющенка в образі «націоналіста» [97, с. 304, 311–312]. Водночас, політтехнологи В. Ющенка теж були зацікавлені у присутності радикального складника (переважно молодіжного), особливо на напередодні президентських виборів 2004 р. Оскільки, саме через них, останні намагалися організувати масові протестні акції в Україні.

Саме за їхньої участі були проведені такі заходи, як «Україна без Кучми», «Повстань, Україно!» тощо. З цих політичних рухів вийшли й інші громадянські кампанії – «Пора» («Чорна» і «Жовта»), «Чиста Україна», «Студентська хвиля» та ін. Найбільш радикальною серед них була «Чорна Пора». Саме вони організовують студентські мітинги та страйки, беруть

участь у пікетуванні надзвичайної сесії Верховної Ради, виконують ряд політичних завдань зі штабу В. Ющенка.

Водночас їм бракувало політичного досвіду, яким володіли, фактично більшість радикальних кіл. Тому політтехнологи В. Ющенка, змушені були використовувати націоналістичні кола різного гатунку [105]. Оскільки вони могли, як наприклад, УНСО, створювати «координаційні центри взаємодії» та охороняти протистувальників [110]. Водночас чимало радикальних кіл (таких як «Тризуб», наприклад) критично ставилися до політики В. Ющенка. З цього приводу І. Сута – один із очільників організації стверджував: «... його десять кроків на зустріч людям – це зовсім не «декалог» українського націоналіста» [122].

На схожій позиції стояв і Д. Ярош, негативно сприймаючи тогочасних політиків, які внаслідок революційних подій здобули владу в країні. В унісон з першим, міркують й радикали ВО «Свободи», які, ще влітку 2002 р., на X з'їзді партії, ухвалили рішення підтримати кандидатуру В. Ющенка на посту президента України. ВО «Свобода» навіть приймала активну участь у президентській кампанії, була задіяна в блокуванні Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів, у штурмі Верховної Ради України тощо [95].

Водночас, всіляко використовуючи потенціал радикалів, оточення В. Ющенка прагнуло поетапно маргіналізувати націоналістів. Як зауважує очільник ОУН-м Б. Червак, «під час виборчої кампанії В. Ющенко, усіляко уникав афішування того, що його підтримують практично усі традиційні українські націоналістичні організації» [124]. Серед них – ОУН-р та ОУН-м, ВО «Свобода», КУН та ін. [108]. Незважаючи на таку політику В. Ющенка, Майдан Незалежності значною мірою був під націоналістичним маркером. Оскільки, на ньому розпочали підніматися ідейні засади саме українських радикалів, наприклад: 1) визнання на державному рівні ОУН–УПА; 2) захист української мови як державної; 3) дерадянизація різних сфер суспільного й державного життя; 4) проведення системної декомунізації та люстрації в державі тощо.

З одного боку, це засвідчувало реальний вплив націоналістів на політичний процес революційного/охлократичного типу. З іншого – В. Ющенко не хотів втрачати Західну Україну, де переважно зосереджувався електорат радикальних кіл. Як стверджує Т. Снайдер, у цей час Захід постійно (й ідейно) розширюється на Схід, втягуючи у сферу свого світоглядного впливу Центр і Південь України [12]. Промовистими щодо цього є й міркування американського політолога З. Бжезинського, який вважав, що «...зараз, ми спостерігаємо своєрідний драматичний шлюб між українським націоналізмом і українською демократією. Україна мала у своїй історії в минулому чимало потужних націоналістичних рухів, але далеко не усі з них були демократичними. Були також і демократичні рухи, але з дуже нечисельною групою прихильників. Зараз можна говорити про драматичне поєднання українського патріотизму, української тотожності і української демократії, свободи й лібералізму» [94].

Перехід від авторитаризму до демократії в Україні відбувався за консервативною моделлю 2005 р., коли в державному управлінні авторитарні інститути швидко замінили на фасадно-демократичні з переважно авторитарною сутністю владних відносин як у самих інститутах, так і у взаємодії держави та громадського суспільства.

Зі встановленням демократичних інститутів завершується період демократичного транзиту, що переходить у власне демократію. Британський політолог Дж. Кін, наприклад, трактує демократію «як важкий процес розподілу підзвітної влади, що розширюється між численними публічними сферами, які існують усередині інституційно різних сферах громадянського суспільства та держави й у сфері їх взаємодії» [4, с. 80].

Участь людей у суспільно-політичному житті держави є ознакою громадянського суспільства. В ідеалі, громадянське суспільство створює проміжний рівень управління між індивідом і державою. Воно може вирішувати конфлікти та контролювати поведінку громадян, не звертаючись до механізмів суспільного примусу. Замінюючи закиди відповідальних осіб

новими вимогами, ми (тим самим) робимо систему вкрай неефективною, натомість існування громадянського суспільства пом'якшує конфлікт, значно покращуючи соціальний клімат в середині країни [19].

Для України (як і для країн Центрально-Східної Європи та СНД), трансформаційні процеси мають певні парадоксальні риси. З одного боку, на перших етапах трансформаційного процесу, сильна авторитарна держава може бути корисною, з іншого – повний перехід до демократії не можливо здійснити без ліквідації залишків авторитаризму в країні [32].

Наприклад, у період правління Л. Кучми (1994–2004 рр.) в Україні відбулася концентрація влади в руках Президента, що згодом призвело до узурпації влади. Чиновники призначались лише за умовою повної лояльності Гаранту, судова гілка влади взагалі перестала бути незалежною, а Верховна Рада безвідказно обслуговувала його інтереси. Водночас цей період вважається досить успішним для економічного розвитку України та її зовнішньої політики, яку експерти називають виваженою. Що, ще раз доводить, що під час транзиту авторитарний стиль державного управління може принести й позитивні результати, однак він не може тривати довго [32].

Одним з головних чинників, що гальмує перехід українського суспільства до демократії є відсутність повноцінної державності. З досягненням незалежності Україні довелося не лише перетворювати командну систему в ринкову, але й формувати інституційну інфраструктуру, необхідну для нормального функціонування суспільства. Україна й досі не завершила процес сформування повноцінної держави-нації, в якій є чітко окреслені національні інтереси, що засновані на пріоритетах та цінностях, щодо яких давно склався консенсус як всередині політичної еліти, так і в переважної частини її громадян.

На необхідності розбудови сильної української держави (в контексті вироблення національної стратегії) наголошувалося й в книзі під назвою «Глобальні трансформації і стратегії розвитку». «Глибоко розділена уздовж багатьох вимірів та параметрів – стверджує автор – економічних, політичних,

територіальних, етнічних, соціальних, релігійних тощо – Україна опинилася у замкненому полі. Оскільки, прискорене будівництво національної держави потребувало консолідованої національної ментальності, а надто швидка консолідація національної ментальності виявилася дуже важкою, якщо неможливою без сильної унітарної держави» [10].

Отже, головне завдання інклюзивного націоналізму полягає у тому, щоб в умовах демократичного транзиту в системній трансформації перехідних суспільств, які природно зорієнтовані на взаємодію державних інститутів і громадянського суспільства (в процесі вироблення та реалізації загальних рішень), запобігти появі та розгортанню суспільно-політичної кризи та деградації еліт, а з нею й соціально-економічного розвитку [19].

Висновки розділу II

Науково інтегруючись (в процесі дослідження) в сутнісне розуміння поняття український «націоналізм» й інклюзивний зокрема, ми дійшли певних висновків. Так, наприклад, ми вбачаємо позитивні зміни в розвитку інклюзивного націоналізму в Україні, а саме його конкурентної складової з класичним чи інтегральним націоналізмом. Його адепти та апологети, як і українська політична еліта зокрема, намагаються використати його потенціали для популяризації та впровадження (як на їхню думку) основоположних його концептів в маси. Тобто, йдеться про політичне сприяння для перетворення українського населення в більш досконалу форму – так зване «громадянське суспільство».

Очевидно, що поняття/категорія «націоналізму» є доволі складним та різноманітним в науковому трактуванні. Оскільки від того, що вкладається в основу поняття і залежить позитивне чи негативне сприймання його ідейних концептів. Для України, наприклад, як стійкої політичної форми організації суспільства є нагальним і необхідним процес перетворення українського суспільства в громадянське, або національно інклюзивне (тобто толерантно-помірковане).

Тому в умовах демократичної трансформації та транзиту, важливим є дотримання оптимальних, ідейно-політичних (не радикальних) поглядів і збалансованих національних рішень. Оскільки, політична некомпетентність та необережність державних еліт у цьому питанні, в більшості випадків закінчується акціями громадської непокори, проявами регіонального сепаратизму й навіть громадянською війною в країні, як це сталося, наприклад у Сирії.

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІАЛІВ УКРАЇНСЬКОГО ІНКЛЮЗИВНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

3.1. Потенціали українського інклюзивного націоналізму в умовах україно-російської війни.

Падіння режиму, що встановився в період перебування на посаді президента В. Януковича (та будівництво нового політичного ладу, яке здійснили опозиційні кола в кінці лютого 2014 р.), надали можливість частково трансформувати підвалини державних інституцій, що дозволило по іншому подивитися на політику національної ідентичності в Україні. Але, вторгнення Росії в Крим і на Донбас, відсунуло це питання на другий план. Війна звісно применшила його актуальність, однак повністю зняти з порядку денного, це питання (важливість існування моделі національної ідентичності в країні) так і не вдалося.

Одну з найбільш визначних ролей у поширенні й трансформації українського націоналізму в 2014 р., відіграла саме Російська Федерація, яка (мимоволі) згуртувала українців у їх протидії її гібридній агресії на півдні та сході України. Формування політичних кіл, що були представниками Євромайдану і їх велика концентрація у парламенті та виконавчій владі, призвела до впровадження ідей та практик інклюзивного націоналізму в систему державного управління та українську геополітику загалом.

Прикладом цього, може служити гасло «Слава Україні» – «Героям слава», використання якого давно увійшло в більшість офіційних виступів і звернень. Однак, раніше, він використовувався виключно на заходах націоналістичних організацій та їх політичних кіл. Більше того, на сьогодні, це гасло є офіційним вітанням української армії, яка вживає його від штабного генерала до рядового солдата. Взагалі, події Євромайдану ознаменували підйом нової хвилі націоналізму в Україні. Його революційними змінами,

наприклад, можна вважати «леннінопади», які стали символом вивільнення України з тоталітарної спадщини минулого тощо.

Важливим компонентом цього процесу є також послідовна зміна зовнішньої політики України. Послідовно, уряд впроваджував прагнення Майдану до європейського співтовариства та системи західних цінностей, що виявилось у швидкому підписанні угоди про асоціацію з Європейським союзом (ЄС). А також імплементації значної частини нормативно-правової бази, що має західні і натівські стандарти.

Провідні міжнародні та вітчизняні політологи (як і політичні експерти й системні аналітики зокрема), сходяться на думці, що в межах реалізації нової імперіалістичної політики Росії, була розпочата й продовжує тривати «гібридна війна». Це (новий) військовий концепт В. Герасимова (Начальника генерального штабу РФ), стратегічний план якого полягає у проведенні агресивних військових кампаній прикриваючись, так званими місцевими ополченцями (а насправді, незаконними збройними формуваннями). А також використанням широкого/повного спектру політичних, економічних та інформаційно-пропагандистських заходів, з яких (як правило) завжди й розпочинається й на чому тримається «гібридна війна».

Чимало провідних експертів називають її «війною нового покоління» або «війною нової генерації». Стратегія ведення такої війни спрямована (насамперед) на найбільш уразливі місця країни. Тому, зрозуміло, що агресія Росії і шестирічне протистояння сході України знею, вкотре актуалізувало проблему українського «націоналізму» та його форм реалізації. Оскільки, чимало націоналістів загинуло не лише на Майдані, а й на війні. Ними навіть були створені окремі добровольчі батальйони, наприклад, такі як «ОУН», «Азов», «Айдар», «Донбас», «Правий сектор», «Український добровольчий корпус (УДУ)» тощо.

З одного боку, ця війна наочно продемонструвала й підтвердила правдивість концепту Р. Брюбейкера про боротьбу трьох націоналізмів на пострадянському просторі. З іншого – можливо, причин російської агресії є

багато. Серед них, наприклад: швидка євроінтеграція України до ЄС і Північно-атлантичного альянсу (НАТО), поява нової/постмайданної української ідентичності з націоналістичним ухилом, проведення реформ в Україні, знищення української армії російською агентурою та продажним політичним істеблішментом, шовінізація та деградація самої Росії та моделі її ідентичності, провальна міжнародна політика України та США, зрештою не виконання ядерними «Гарантами» взятих на себе зобов'язань – гарантування суверенітету та територіальної цілісності України.

Цілком логічно, що в умовах російської агресії відбулося посилення активізації українських націоналістичних структур, які протягом ХХ ст. (як і опісля проголошення незалежності України) вважали РФ основним ворогом. Їхні напіввійськові підрозділи відіграли важливу роль у стримуванні агресора на перших фазах війни, а партійні утворення вагомо впливали на перебіг внутрішньо-політичних процесів в країні вцілому.

Ми вважаємо, що розуміння інклюзивного та ексклюзивного націоналізму та його трактування в першу чергу залежить від визначення нації, та здійснюється крізь бачення національної ідентичності. Звичайно, що нація об'єктивно володіє власною/своєрідною ідентичністю, а процес утворення політичної нації вимагає існування етнічної серцевини, на основі якої й буде сформована її ідентичність.

Цей процес (організація політичної нації) має свою специфіку, яка перебуває на етапі постколоніального становлення. І цей чинник є важливим для розгляду сучасних українських реалій. Оскільки в процесі боротьби за ідентичність чи повернення захоплених територій, ключову роль (у випадку слабкості еліт чи політичних інститутів держави) розпочинає відігравати саме націоналізм. Якраз на його жертвності та патріотизмі, зрештою відданості ідеалам української державності й розвивався добровольчий і частково волонтерський рух на початку 2014 р.

До подій Євромайдану, націоналізм тривалий час (у будь-якій формі) транслювався вченими та політичними елітами як суто негативне явище.

Оскільки, радянська (як і пострадянська) асиміляційна (інтернаціональна) система, системно намагалася пертворити будь-яку ідентичність на державний «планктон», зрештою була направлена на знищення національної ідеї у кожній з республік, що входили до складу СРСР.

До російської агресії 2014 р. консолідація українського суспільства була на доволі низькому рівні. Агресія Росії стала тригером в консолідації українців навколо державних цінностей й української ідентичності. Однак, війна не лише посприяла політичній консолідації української нації, але й актуалізувала ті, глибокі/важливі, цивілізаційно-ідентичні й ціннісні поділи, які в українців завжди існували. Їх наявність і уможливила з легкістю анексувати Крим, окупувати Донбас, зрештою інфікувати значну частину громадян України антиукраїнською пропагандою та сепаратизмом.

Це є свідченням того, що в українському суспільстві практично немає потужної системи культурного розпізнавання «свій – чужий». Пропагандуючи міфи про «єдиний народ», «братерський союз», «єдиний простір», «єдність російської та української культур» тощо, унеможливило зазнання їх остаточної поразки, тим самим впливаючи й надалі на українську ідентичність, руйнуючи її з середини, так би мовити. Окрім того, незаконна анексія АР Крим та збройний конфлікт на Донбасі, спричинили нові суспільні протиріччя, які загострюють проблему національної консолідації, наприклад: 1) взаємодію переселенців та приймаючих громадян; 2) взаємовідносини українських військових та населення зони ООС; 3) інтеграція населення зони ООС до організму України; 4) ставлення жителів зони ООС до української влади (центральної та місцевої) тощо.

Особливу загрозу для української ідентичності й нашої державності, становлять спроби перетворити окуповані території на плацдарм «Русского мира». Як свідчать соціологічні дослідження, високий відсоток населення України в цілому, як мешканців Сходу України зокрема, поділяють наративи, що поширюються Кремлем. Серед яких: відповідальність Майдану й України за війну; що події зими 2013–2014 рр. були «незаконним збройним

переворотом»; неабияка вигідність війни для українського уряду й олігархів тощо) [42].

Наприклад, згідно з результатами моніторингу Інституту соціології НАН України, в 2018 р. середній індекс національної дистанційованості (ІНД) громадян України, стосовно різних етносів (за винятком українців, білорусів та української діаспори) був досить суттєвим – більше 4 балів за семибальною шкалою. Це означає, що громадяни не готові допустити представників іншої національності до сфери міжособистісного спілкування як членів родини, близьких друзів, сусідів. Хоча згодні їх допустити до сфери соціального спілкування як колег: «Нехай живуть в Україні, але контакти з ними є небажаними». До таких етносів належать чеченці, середній ІНД (5,9), роми (5,9), турки (5,2), румуни (5,0), угорці (4,8), євреї (4,7), грузини (4,7), кримські татари (4,6), поляки (4,6), молдовани (4,5), росіяни (4,4) [49, с. 454].

В контексті військового російсько-українського конфлікту, особливий інтерес становить і визвольна концепція ОУН-б, яка набула своїх завершальних контурів в еміграційний період міжвоєнн [120]. На його першому етапі в 1945–1968 рр., ОУН-б діяла у формі ЗЧ ОУН. Щодо підпільних структур ОУН-б та УПА в Україні, то вони вважали себе лише допоміжною структурною ланкою, мобілізуючи на підтримку держави українські еміграційні кола, контактуючи з армійськими й політичними елітами західних держав для отримання політичної, військової, матеріально-технічної допомоги в боротьбі проти ССРСР.

Затяжне очікування міжнародного конфлікту двох військово-політичних блоків (як і позиціонування радикалів на боці НАТО), стало основою зовнішньополітичної і національновизвольної концепції ЗЧ ОУН. Однак трансформація світового протистояння у рамках психологічної війни в 60-х роках ХХ ст., змінило їхню сутнісну діяльність з прикладної на пропагандистську [125, с. 246]. Оскільки, потепління у системі міжнародних відносин і розрядка напруженості, що розпочалося в кінці 60-х, як зрештою і відмова країн гегемонів від ядерної доктрини, корелює стратегію ОУН-б.

Прогнозуючи настання зміни в світовому протистоянні, Четвертий ВЗ ОУН-б, ще у 1968 р. затвердив нову концепцію вироблення нових концептуальних підходів щодо ведення визвольної політики. На думку радикалів, ССРСР (як і сучасну Російську федерацію) можна перемагати лише шляхом національно-визвольних революцій народів, яких вона поневолила. З цього приводу, радикали зазначали: «Національно-визвольні революції та війни уярмлених російським імперіялізмом і комунізмом народів є альтернативою до термоядерної війни між Росією і західним світом» [125, с. 125–126].

Ця теза залишалася незмінною і базовою для всіх подальших моделей визвольної концепції ОУН-б, фактично до середини 80-х років ХХ ст. Наступний П'ятий ВЗ ОУН-б 1974 р., відзначив, що теж «підтверджує виправданість і дальшу актуальність прийнятих на Четвертому ВЗ основних принципів української революційно-визвольної стратегії», додавши до неї лишень деякі доповнення» [106, с. 1, 265, 213]. Однак, на Шостому ВЗ ОУН-б 1981 р., радикалами вже стверджувалося, що «політика американських президентів Р. Ніксона і Дж. Форда у відношенні до російської імперії відкинула політику конфронтації та «Холодної війни»», що є неприйнятним для націоналістів [126, с. 6, 148–167, 483].

Будь-яке протистояння між ССРСР і США завжди схвально сприймало середовище ОУН-б, оскільки, це збільшувало шанси України здобути державницький суверенітет. Натомість, лібералізація зовнішньої доктрини США щодо ССРСР викликало несприйняття радикалами такого курсу: «всі американські концепти збанкрутували: від доктрини Трумена-Кенана – стримування, Айзенгавера-Даллеса – про декларативну політику визволення, фіксовану в законах Конгресу ЗСА про поневолені нації й ніколи не здійснювану, до Ніксонової концепції рівноваги сил світових потуг і співпраці...» – стверджували націоналісти з ОУН-б [106, с. 79]. Мотиви заходу були очевидними: вони нехтували інтересами українців через боязнь розв'язування Третьої світової (ядерної) війни з Росією [106, с. 77].

Екстраполюючи це на сьогоднішні реалії російсько-української війни, спостерігаємо недостатню рішучість світової спільноти щодо її припинення. Тому, можна зробити наступний теоретичний висновок: Україна так і залишилася об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики. А її інтереси повністю невілюються державами учасницями ядерного клубу та глобальним (транснаціональними) «гравцями».

Важливим чинником щодо впливу на позицію європейських держав в контексті російської військової агресії проти України, є введення санкцій проти Росії. Енергетична залежність Європи від російських енергоносіїв, помітно впливає на можливість стримування першої в її зовнішній політиці. Аналогічно міркували й націоналісти, які категорично вважали це: «зманюванням Москвою членів і нечленів НАТО інвестувати у Сибір, або узалежнювання їх від постачання газом чи нафтою, що має на меті зв'язувати їхню промисловість з нею і створити змогу їх шантажувати» [106, с. 87].

Тому, дискурс про імперський характер російської ментальності до сьогодні не втратив своєї актуальності. Як і вироблення оптимальної моделі для демократичної трансформації Російської держави, яка фактично неможлива без зміни влади в Росії. А війна РФ проти Молдови, Грузії та України є яскравим прикладом таких політичних реалій. Влучно імперську сутність Росії й неможливість її еволюційної поетапної трансформації, охарактеризував М. Михальченко: «Какой бы тип демократии не создавался – стверджує вчений, все равно это будет царизм (с «добрым» или «злым» царем). А власть царей остается единственной скрепой империи» [101, с. 113].

Після здобуття незалежності Україною, збройний конфлікт з РФ вважався примарним. Однак, економічно модернізуючись, системно відновлюючи свій власний військовий потенціал, Росія вживала ряд заходів політичного, економічного й енергетичного характеру, всіляко нівелюючи українську державність. РФ прагнула повернути Україну у сферу впливу її політичної орбіти й російських національних і геополітичних інтересів

водночас. Сприятливим часом для цього став 2014 р., коли В. Янукович втік з України. Цьому процесу сприяв й український політичний істеблішмент, який у своїй більшості був проросійським, які і Російська православна церква. Більшість росіян теж схвально поставилися до путінської політики в Україні, особливо щодо анексії Криму.

Тому зростання антиросійських настроїв в українському суспільстві й популярність ідей націоналізму стали факторними причинами зовнішнього характеру. Генеруючи внутрішні конфлікти у сусідніх державах й виступаючи у ролі віртуального «миротворця», росіяни унеможливають подальший економічний розвиток цих країн. Як і їхню подальшу інтеграцію у євроатлантичні структури. Як зазначає М. Нагорняк, РФ неодноразово застосовувала такий підхід на Закавказзі і в Придністров'ї, наголошуючи при цьому на своїй рішучості, самостійно вирішувати регіональні проблеми та конфлікти на пострадянському просторі, без рекомендацій позарегіональних сил» [104, с. 277].

Надзвичайно важливим/ключовим чинником національної консолідації є загальнозживана мова спілкування. Оскільки вона й формує спільні сенси, змісти, цінності та ідентичність суспільства та цінності держави вцілому. Важливою складовою української національної консолідації є утвердження довіри громадян до державної влади. Про незадовільний стан комунікації між громадянським суспільством і першою, свідчить надзвичайно низький рівень інституційної довіри, наприклад: довіри до органів влади, офіційних осіб і державних установ, політичних партій та рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, різних культурно-політичних заходів тощо.

Важливим чинником національної консолідації є подолання стану «травмованої історичної пам'яті» [31, с. 11], яка завжди володіє значним потенціалом з дезінтеграції. У суспільстві по-різному трактуються основні віхи української політичної історії – наприклад, різняться оцінки Переяславської ради, діяльності ОУН і УПА, Голодомору, тоталітарних

репресій тощо. Тому, реалізація потенціалу національної консолідації залежить від зниження конфліктогенності суспільства.

Якісній та швидкій консолідації суспільства й подолання вказаних вище негативних тенденцій, неабияк сприятиме виконання «Плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері», прийнятого Розпорядженням КМ України від 21 березня 2018 р. № 179-р, та «Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019. Вкрай важливо забезпечити не тільки повну та вчасну реалізацію цих документів, але й комплексне загальнонаціональне, регіонально-медійне висвітлення заходів із їх втілення.

Розвиток громадянського суспільства та швидке вкорінення в українське культурно-політичне середовище засад цінностей інклюзивного націоналізму, (згідно з зазначеними статистичними даними на даниому етапі в Україні), практично є не можливим. Про це свідчить диференціація суспільства, його складне матеріально-фінансове становище, реалії складного економічного життя, що й заважає українському менталітету звільнитися від негативізмів у своєму мисленні та мисленні.

Таким чином, незважаючи на те, що на офіційному рівні (як і у сфері державного управління) були здійснені кроки щодо впровадження принципів та ідеології інклюзивного націоналізму, перспективи його утвердження є слабкими. Очевидним є факт не повного використання його ідейних, кадрових, управлінських, рекрутингових, зрештою військово-політичних потенціалів, особливо у сфері державного будівництва тощо.

Також, це є питанням і національної безпеки, оскільки не керований/неконтрольований націоналізм (у будь-яких його проявах), може негативно позначитись на внутрішньо-політичній ситуації й балансі соціальної динаміки країни, розвитку потенціалів її кризогенності, сталому економічному розвитку, міжнародному іміджі, радикалізації партійно-політичної системи та українського суспільства в цілому.

3.2. Український інклюзивний націоналізм в умовах глобалізації та «Нового світового порядку».

Існуюча модель міжнародного економічного зростання, зумовлює потребу втілювати трансформацію та модернізацію (національної) соціально-економічної системи. Враховуючи не лише національну специфіку соціально-економічних відносин і ринкових структур, але й світового, глобального ринку.

Процес інтеграції країн у транзитивну глобальну економіку залежить від того, наскільки суб'єкти національної економічної системи спроможні розвиватися, та прогресувати, погоджуються або протистояти суб'єктам глобальної економіки, не зводячи нанівець суспільні та соціальні відносини, які історично склалися, та мають національну специфіку.

Для об'єктивного аналізу процесу трансформації держави в сучасну епоху, необхідно розглянути його в дискурсі змін більш широкого спрямування. Йдеться про глобалізацію, яка має безпосередній вплив на всі політичні інститути суспільства, і перш за все на державу. Цікаво, що певні зміни в сучасній державі визнаються навіть тими, хто вважає, що «глобалізація» не є «повноцінним теоретичним поняттям» [21, с. 248].

Змін зазнає суверенітет, легітимність влади, виняткова роль держави у формуванні ідентичності індивідів і груп тощо. Держава в сучасній світовій політиці з одного боку, є основним агентом, що законно здійснюють функціонування різних національних і міжнародних організацій за допомогою своєї участі в необхідних угодах і договорах. З іншого – держава делегує важливі повноваження наднаціональним органам, втрачаючи елементи свого суверенітету в процесі підписання таких договорів [64].

Як наслідок, регіональні організації законно знаходять можливість обходити державні повноваження в інтересах загального блага. А поняття внутрішньої юрисдикції втратило своє колишнє значення у взаємодії суверенних держав. Тому, якщо спробувати систематизувати основні сучасні

тренди розвитку держав, то вони можуть бути зведені до наступного: 1) передача функцій від національної держави наддержавним (Міжнародним) факторам або на рівень субдержавного (локального) управління; 2) поділ державного суверенітету між різними зовнішніми та внутрішніми факторами політичного процесу [21, с. 258].

Глобалізація означає не тільки появу нового об'єкта дослідження – світу як такого, але й вимагає, щоб будь-яке конкретне дослідження (наприклад, ідентичності, альтернативних способів виробництва, порівняльний аналіз рівнів народжуваності, моделей сім'ї, організації праці на фірмі тощо) ставилося в рамки глобального контексту. Оскільки кожна сфера існування суспільства дедалі більше взаємозалежна з багатьма іншими, а єдиний світ-суспільство, все більше присутній у всіх своїх елементах. На думку італійського соціолога А. Мартинеллі, сучасний світ є дуже схожий на голограму лазерного променя, в якому кожна точка несе інформацію про ціле, позаяк кожна людина дедалі більше поглинає інформацію та ресурси, які надходять звідусіль [21, с. 283].

Розуміючи глобальне суспільство як систему зовнішніх відносин, що утворюються на основі реалізації інтересів між громадянами у межах світового простору, варто звернути увагу на його внутрішній та зовнішній виміри. Внутрішній вимір глобального суспільства складається із різних класів, прошарків, релігійних та етнічних груп, котрі організовані між собою в окремі соціальні системи. Вони обов'язково мають спільний стиль господарювання, технологію реалізації політики, власне право та науку, сімейні стосунки тощо, які вибудовуються ними відповідно до власної логіки. Натомість, зовнішній простір глобального суспільства містить належні форми співдії між суспільствами в перебігу реалізації соціальної практики.

В наслідок чого, створюється глобальна самосвідомість громадян, яка створює умови для здобуття ними глобальної ідентичності й призводить до

уніфікації виробництва, культури, мови, ринку праці, системи освіти, а отже, до сприйняття парадигми глобального соціуму.

В умовах глобалізації світу, радикально трансформується структура світового розвитку. Перетворюються цінності та норми життя населення, трансформується система взаємодії між ними, впроваджується новий шаблон відносин між суспільствами, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем тощо. Унаслідок цього, швидко формується нова форма суспільної організації (глобальне суспільство), основними інституційними суб'єктами функціонування якого є наднаціональні системи та міжнародні організації, надетнічні утворення, котрі формують власну внутрішньо-глобальну систему відносин, зрештою нові форми ідентичності.

Глобалізаційні процеси як основа формування та утвердження цілісності (взаємопов'язаності й взаємозалежності) світу, зумовили суттєві зміни функціонального навантаження і взаємодії національних держав. Поступово, всі нації-держави все ж «розмиваються», а світ перетворюється у могутню корпоративну імперію.

Для національних держав глобалізація є своєрідним тестом на виживання, суворою і безжальною перевіркою їх здатності адаптуватися до невинних інтеграційних процесів. Особливо, це небезпечно для молодих держав і національних демократій, які щойно стали на шлях незалежного розвитку й достатньою мірою ще не забезпечили зміцнення своєї системи цінностей та інклюзивної ідентичності.

Безперечно, що питома вага держави дедалі стає меншою навіть під тиском громадянського суспільства (в найбільш демократичній частині світу). Ще більше, функції держави обмежує впливова корпоратократія та транснаціональні структури, які практично перебувають у постійній конкуренції з державами, з міждержавними об'єднаннями загалом. Водночас, підвищується цінність деяких функцій держави і, очевидно, що її роль у певних аспектах буде зростати. Нації отримують нові можливості, вони можуть діяти на глобальній арені незалежно від «рідних» держав. Зростаюча

потужність глобальних мас-медіа прискорює та поглиблює комунікації, а ключові зв'язки тепер проходять через сукупність націй, релігій і етносів, однак пристосуватися до нових реалій все ж вдається не всім.

Ідейно-політичний концепт про «Новий світовий порядок» став активно розвиватися ще наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Цьому посприяв розпад СРСР і соціалістичного блоку з наростаючим процесом глобалізації. Цілком логічно, що уявлення про «Новий світовий порядок» були перш за все змодельовані як ідея про неподільне панування західних економік, інститутів та змін в усіх сферах життя.

У 1990-х рр. був зроблений новий стрибок в питанні інтерпретації терміна «Новий світовий порядок». Останній був вжитий американським президентом Дж. Бушем на загальних зборах депутатів конгресу США у 1991 р.: «Необхідно виконати давню обіцянку: побудувати Новий світовий порядок, при якому жорстокість не буде винагороджуватися, а агресія буде зустрічати колективну протидію». З тих пір багато політичних діячів і соціологів схилилися до суто «американізованого» тлумачення «Нового світового порядку».

Так, наприклад, відомий американський історик П. Шредер писав: «Новий світовий порядок можна було б визначити як міжнародну систему в рамках якої Сполучені Штати і їхні друзі та союзники, що розділяють їхні погляди, діють пліч-о-пліч під егідою ООН в честь збереження або утвердження миру за допомогою підтримки міжнародного права і законності, проти агресії, порушення закону і гноблення» [51, с. 114]. Однак, якщо розглядати термін «Новий світовий порядок» в більш широких межах, можна виділити дві основні наукові течії, які дотримуються різних поглядів – реалістичної та ідеалістичної моделі.

Ідеалісти опираються на домінування в світовому порядку інститутів демократії, міжнародних організацій та прав людини. Керуючись цією логікою, професор Принстонського університету політичних наук А.-М. Слотер (в книзі «Новий світовий порядок»), так пояснює його значення:

«Світовий порядок описує систему глобального управління, яка інституціоналізує взаємодію таким чином, щоб всі держави і їх народи могли досягти більшого процвітання і миру. Він відображає цінності його архітекторів». Подібна інтерпретація відображає ідеалістичне бачення світових процесів і не враховує можливу багатовекторність інтересів учасників світової політики [51, с. 115].

Реалістичний напрямок виходить з того, що в основу всієї міжнародної політики покладаються суверенні держави, здатні встановити між собою баланс сил (прихильники подібної думки – Р. Ніксон і Р. Кіссінджер). Світовий порядок, на їхню думку, ні що інше, як результат стабільного розподілу сили між ними.

Тому, «Новий світовий порядок» слід розуміти як систему взаємозалежності між основними суб'єктами світового політичного процесу. До числа яких відносяться держави, міждержавні та «неурядові» організації, окремі громадяни й групи громадян, що здатні в силу різних фінансових, політичних чи інших можливостей, здійснювати відчутний вплив на світовий політичний процес тощо. Тобто, такий порядок спрямований на забезпечення функціонування і розвиток світової політичної системи відповідно до домінуючих у світі цілей та цінностей.

Наприкінці 2004 – початку 2005 рр. в Україні відбулася подія, яка відома під назвою «Помаранчева революція». У ній брали активну участь громадяни країни практично зі всіх її регіонів. Вони прагнули захистити свої громадянські права і свободи, протестуючи проти фальсифікацій під час президентських виборів. Хоча частина українців і не підтримала Майдан і залишилася байдужою, «Помаранчева революція» засвідчила момент духовного самоусвідомлення та національного самовизначення українських громадян й початок процесу формування політичної нації [21, с. 314].

Незважаючи на помилки та поразку національно-демократичних сил на парламентських виборах 2006–2007 рр., революційні події засвідчили можливість об'єднувального процесу в Україні. Вони започаткували модерну

форму утвердження громадянського суспільства в країні та стали важливим кроком у формуванні національної ідентичності.

Водночас, як це й не парадоксально, але конституційні засади державної етнополітики чітко не визначені. З одного боку, маємо декларацію преамбули Конституції України, де поняття «Український народ» трактується цілком у дусі нормативної концепції громадянської нації – «громадяни України всіх національностей». З іншого – в статті 11 Основного Закону, знаходимо цілком етнічну конотацію в розумінні української нації та «всіх корінних народів і національних меншин України» [21].

Досвід суспільних перетворень в Україні (як до слова і в інших пострадянських суспільствах) переконливо засвідчує: розв'язання надто складних, вкрай суперечливих проблем націєтворення, багато в чому залежить не тільки від розбудови національної державності як пріоритетного завдання політичного, соціально-економічного та духовного розвитку, але й від утвердження інституцій громадянського суспільства, особливе місце серед яких посідають інститут приватної власності й національний ринок. Те, що процеси державотворення в Україні істотно випереджають процеси формування політичної нації і громадянського суспільства загалом, зрештою обертається консервацією кризових явищ у всіх сферах суспільного життя.

Найголовніше на шляху до реальної державності – це завершити процес формування української нації як певної політичної та психологічної цілісності. Тобто трансформувати інертну й аморфну масу у розвинене громадянське суспільство, об'єднане не так спільним минулим і сучасним, як майбутнім – переконливим і привабливим для всіх проектом спільного життя в одній національній державі [21].

Це можна зробити лише шляхом поступових соціально-економічних, політичних та інших реформ у поєднанні з різними просвітницькими й культурно-освітніми заходами. Тобто, насамперед, еволюційним шляхом, який жодним чином не загострював мовних, релігійних, етнопсихологічних та інших відмінностей серед різних груп населення. А навпаки, інтегрував їх

цінності та ідеї (спільного творення, економічно розвиненої та демократичної країни) з сильними національними позиціями на міжнародному рівні в одну мультикультурну державу.

Отже, «Новий світовий порядок» корегує порядок формування політичних систем у світі, прямо впливаючи і безпосередньо відображаючись на політичній арені сучасної України. А український інклюзивний «націоналізм» – перебуваючи в умовах глобалізації – зазнає системної трансформації, оскільки не витримує тиску зовнішніх факторів і міжнародної політики.

3.3. Причини поразки українського інклюзивного націоналізму в Україні.

Проблема національної самосвідомості й ідентичності для України носить вкрай болючий характер, оскільки, це питання є визначальним у формуванні поняття «нація» та «народ». Воно відіграє важливу історичну роль у становленні та утвердженні цих процесів, а також національної ідеї як системи визначення (тих чи інших) факторів зовнішнього впливу на деформацію національної ідентичності в умовах глобалізації [2, с. 217].

Українська нація давно потребує цілісної концепції модернізації з одночасним реформуванням всіх сфер життєдіяльності країни. Реалізація цих вимог зумовлює зміст і спрямованість головних засад й першочергових завдань націєтворення. Як зазначає М. Михальченко, головне місце в модернізації має зайняти українська держава. Лише інститут держави, що працює та побудований за стандартами європейської демократії, може зупинити ентропію національного буття, спрямувати вивільнену енергію українців на конструктивну творчу дорогу її самореалізації, зрештою забезпечити формування національної ідентичності. Такі радикальні заходи надають змогу Україні оминати чимало «підводних рифів» на шляху

побудови «демократичної, соціальної та правової держави», як того вимагає Основний Закон України [21, с. 388].

Поліетнічність українського суспільства та перманентні сплески в ньому різного роду суперечностей (соціокультурного, етнорегіонального, етноконфесійного) й необхідність створення сприятливих умов для зміцнення його єдності (на основі європейських принципів належного врядування і демократичних цінностей), актуалізують дослідницьке завдання щодо обґрунтування/існування найтіснішого взаємозв'язку між розвитком громадянського суспільства в країні та процесами національної консолідації у напрямі формування української політичної (громадянської) нації.

Формування в Україні громадянського суспільства тісно пов'язано з об'єктивацією української національної ідеї. Оскільки «громадянське суспільство», як концепт не можна розглядати у відриві від поняття «політична нація». Наприклад, М. Кеннеді, який ґрунтовно аналізував Україну після розпаду СРСР у контексті пошуку можливостей поєднання громадянського суспільства з демократичним націоналізмом, вважав, що процес націотворення має бути наповнений етосом громадянського суспільства, культурами соціальних спільнот з притаманними їм цінностями та нормами поведінки. З цього приводу він, наприклад, писав: «аби громадянське суспільство розвивалося, воно має бути сполучене з нацією» і «те, як ідеологія нації поважає приватність, і те, як вона сприяє відвертій публічній дискусії про життєво важливі проблеми., – добрі показники того, наскільки наповнена нація громадянським суспільством» [25].

Негативний вплив на становлення консолідованої нації й забезпечення цілісності українського суспільства, здійснює політизація етнічності та етнорегіональні відмінності, а також діяльність громадських організацій етнічних меншин, що спрямована на розкол суспільства за етнорегіональною ознакою. Саме дії окремих представників етнічних спільнот (з мотивів національної нетерпимості та/або під впливом зовнішніх факторів), дестабілізують ситуацію. До цього, слід також додати низький рівень

усвідомлення громадянами механізмів демократії, слабкої участі та самоорганізації ними процесів розв'язання суспільних проблем тощо. Таку реальність, також, мабуть, можна пояснити такими чинниками:

1) По-перше, загальними характеристиками сучасного українського суспільства (відсутність усталеної демократичної практики, несформованість громадянської культури, низький рівень усвідомлення суспільством таких базових понять, як «громадянське суспільство», «демократія», «верховенство права», а також низький рівень усвідомлення громадянами принципу розподілу влади, толерантності та пошуку консенсусу, неузгодженість інтересів, прояви неповаги до прав меншин);

2) По-друге, чинниками етнополітичного характеру, які є похідними від низки соціально-політичних проблем (наприклад, на думку В. Котигоренка, ними є такі: регіональні відмінності етнополітичної самоідентифікації громадян, нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, недосконалість адміністративно-територіального устрою України та правових регуляторів етнонаціональних відносин, політична безвідповідальність правлячого класу та інші) [25].

Мабуть, найбільшим викликом для українців (в умовах глобалізації) є перебування ними (як нацією) в початковому етапі віднайдення кодового алгоритму власної ідентичності. Насамперед, це тяжіння носіїв ідеї до основ нації, до гучних гасел державотворення, закликів до встановлення сильної влади й держави, як єдиного механізму подолання корупції та формування дієвих інститутів самоврядування, зрештою досягнення виключно правової та соціальної захищеності громадян» [22, с. 32].

Формування громадянського суспільства в Україні, яке сьогодні здійснюється переважно «зверху» (що можна пояснити низкою об'єктивних чинників) є в сучасних умовах цілком виправданим, оскільки вважається довгостроковими/синтетичними конструкціями з низькою живучістю.

Докорінної модернізації України потребує й етнонаціональний чинник і його вплив на сучасні трансформаційні процеси. В першу чергу, проведення

грунтовного аналізу суперечливих процесів у сфері міжетнічних і міжнаціональних відносин, розроблення за його результатами практичних рекомендацій для політико-владних структур. Динамічність суспільно-політичних процесів у поліетнічному українському суспільстві, потреба у забезпеченні національної консолідації (особливо в умовах кризового стану країни), формування спільної ідентичності її громадян, обумовлюють перспективи подальших досліджень впливу етнонаціонального фактору на формування громадянського суспільства й інклюзивного націоналізму в сучасній Україні вцілому [22, с. 36].

Визначаючи головні причини поразки інклюзивного націоналізму в Україні, варто вказати на наступні їх передумови: 1) системну асиміляцію українців, що відображає спотворену їх національну ідентифікацію (ополячення, зросійщення, румунізація тощо); 2) багатоетнічність та етнорегіональні відмінності; 3) розмитість національної ідентичності; 4) політико-правовий нігілізм; 5) заполітизованість етнічностей, що виявляється у маніпуляції свідомістю національних меншин; 6) гібридна та інформаційна війна країн-сусідів (викривлення історичних фактів й трактування їх у власних національних інтересах); 7) дискримінація та тиск на західних українців за прокламацію націоналізму, сповідування його ідеології й героїзацію його adeptів і апологетів тощо.

Таким чином, ключовими причинами поразки інклюзивного націоналізму в Україні була системна асиміляція українців, сильні етнорегіональні відмінності, деформація національної ідентичності, системний правовий нігілізм, застосування сучасних інформаційних технологій з дезінформації українського населення, економічний та військовий тиск з боку РФ тощо.

Висновки розділу III

Російська агресія щодо України внесла певні корективи у розвиток українського інклюзивного націоналізму в Україні, зрештою класичного націоналізму, як такого взагалі. Впровадження засад інклюзивного націоналізму для розвитку громадянського суспільства (на даному етапі) практично є не можливим. Свідченням цього є протилежність умов буття, матеріального становища, рівня освіченості серед українського населення тощо. Тобто, реалії свідчать про відсутність моральної та матеріальної готовності до такого процесу в громадян країни.

Оскільки, українці швидко сприймають західні цінності (тобто стають толерантними), з'являється можливість якісної трансформації політичної системи України. Наразі, українське суспільство є доволі патріархальним і традиційним. Тобто, більшість важливих державно-політичних рішень, можуть приймати/приймають ті, хто не вважають «політику ідентичності» основою національних інтересів України. В основі цього процесу має саме стояти «інклюзивний націоналізм», іструментарій та ідеологія якого дозволяє м'яке впровадження політики національних інтересів України, особливо в питаннях національної безпеки.

При цьому, процес формування та перетворення українців у політичну націю й громадянське суспільство триває. Він є одним із важливих процесів на ранньому етапі становлення національної держави й націєтворення як такого зокрема. Сам розвиток ідеології інклюзивного націоналізму та впровадження його ідей в життя, можливе лише за умови соціально-політичної готовності громадян, а також трансформації їх національної свідомості й швидкої еволюції пострадянського менталітету.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що незважаючи на наявність певної кількості наукових досліджень (у межах як української так і зарубіжної історіографії), що присвячені проблемі націоналізму, чимало питань окресленої візії залишаються маловивченими й складно піддаються аналізу. Цінне, важливе для нас значення, мають наукові доробки таких українських дослідників як Г. Касьянов, Я. Грицак, О. Зайцев та ін., а також інформативними є різні антології, наприклад О. Проценка та В. Лісового.

Одним з найбільш базових стало дослідження Г. Касьянова, в якому предметно окреслено основні контури розвитку та концепти українського націоналізму, зроблено його класифікацію. Чимало цікавих фактів із питань глобалізації й світової політики прописані в монографії М. Козловця. Натомість в М. Бондарця, змістовно висвітлені процеси глобальних стратегій та трансформації політики, що сегментована європейським націоналізмом. Також, чимало наукового матеріалу (з проблеми дослідження націоналізму) можна знайти в окремих роботах Я. Грицака, О. Проценка, В. Лісового, працях Е. Сміта, Я. Тойнбі, Е. Гелнера, Б. Андерсона, тощо.

Вивчення окресленої тематики є актуальним, оскільки виробляє розуміння суті ідеології інклюзивного націоналізму, зрештою механізмів впровадження його в життя. Зрозуміло, що сповідування «націоналізму» є притаманним для українців, як і для будь-якої іншої нації. Саме завдяки йому, частково здійснюється національна самоідентифікація, кристалізується культурно-мовна й конфесійно-духовна ідентичність. У зв'язку з тим, що трактування «націоналізму» носить різносторонній характер, важливо зазначити: воно залежить (здебільшого) від розуміння нацією того, що вкладає кожен вчений/дослідник у це поняття.

Вчені розрізняють типові й нетипові особливості націоналізму в залежності від ознак, які застосовуються до того чи іншого різновиду. Серед них – усвідомлення себе національно, розуміння власної національної

унікальності, яка ґрунтується на приналежності до певного етносу, мовної та релігійної іншості, любові до держави та нації, жертвність, безмежний патріотизм тощо. Завдяки чому, відбувається консолідація й активізація суспільства, що об'єднане спільною метою. Водночас вражає його історична живучість та можливості рекрутингових потенціалів.

Загалом ідеологія націоналізму є політичним явищем, що (здебільшого) постає в умовах становлення/втрати держави, або в умовах прагнення певної нації до її утворення. Український «націоналізм» тривалий час залишався неофіційним, в певному сенсі, навіть, сепаратистським явищем, основним завданням якого було досягнення державності українцями.

Взагалі «націоналізм» є досить універсальним явищем, що поєднує в собі багато ознак та елементів, через що, його доволі складно класифікувати. У ньому простежуються різні сегменти і особливості різних рис, як ліберально-демократичних, так і консервативно-радикальних. Слід відмітити, що в основі наукових доробок з тематики українського націоналізму є чимало теоретичних наробок першої половини ХХ ст., а це в свою чергу, сегментує різні академічні підходи до його концептуалізації.

Взагалі, націоналістична ідеологія (в Україні) практично завжди була визначальним чинником і спусковим тригером національно-визвольної боротьби серед українців. Особливо відчутні зміни в розвитку інклюзивного націоналізму стали в умовах україно-російської війни. Оскільки, його адепти володіють високим рівнем рекрутування, то можуть швидко здійснювати траслювання його ідеології в маси з метою перетворення останніх в свідоме мілітарне суспільство, або покірний людський ресурс тощо.

Становлення громадянського суспільства в Україні є питанням й національної безпеки, особливо для меритократичних еліт. Але Україні з її авторитарними, корумпованими лідерами, здійснити це, буде, дуже важко. Оскільки, це можливо лише шляхом швидких соціально-економічних реформ у поєднанні з військово-політичним комплексом заходів, а на заваді цьому в країні стоїть системна бюрократія та промисловий олігархізм.

Варто вказати й на те, що українське суспільство сильно втомлене революціями та війною, а демократія як принцип (форма) державного управління, практично відкинута. Для якісних політичних перетворень необхідні системні реформи на державному рівні, зміна національної системи освіти, політичних цінностей, зрештою глибокої трансформації самих інститутів державної влади. Компоненти громадянського суспільства й інклюзивного націоналізму в Україні простежуються, звичайно повсякчас. Проте, через слабкість регіональних еліт й етнічний чинник, реалізація цього політичного концепту постійно «пробуксовує». Заважають цьому й глобалізаційні процеси, що розпочалися ще на початку ХХ ст.

Навіть, незважаючи на те, що були здійснені деякі системні кроки для впровадження принципів і політики інклюзивного націоналізму в країні, їх результати є доволі слабкими. Очевидним є факт часткового використання його ідейно-кадрових, іноваційно-управлінських, хантингових, а насамперед, військово-політичних потенціалів, особливо у сфері державного будівництва. Вкрай важливим є контроль за проблемами національної безпеки, адже неконтрольований інтегральний націоналізм, практично завжди негативно позначається на внутрішній політиці, політичній кризогенності, технологізації економіки, міжнародній політиці й трансформації партійно-політичної системи України загалом.

Водночас, «Новий світовий порядок» помітно корегує порядок формування політичних систем у світі, прямо впливаючи та безпосередньо відображаючись на розвитку різних політичних ідеологій, в тому числі націоналістичних. Тому, український інклюзивний «націоналізм» за умов глобалізації швидко зазнає трансформації, оскільки на нього сильно впливає міжнародний фактор.

Головними ж причинами поразки інклюзивного «націоналізму» в Україні є фактори, що не сприяють росту підтримки громадянами України його ідеології, наприклад: зросійщення більшої частини українців, що віддзеркалює деформацію їх національної ідентичності (ополячення,

русифікація, румунізація тощо, етнорегіональні відмінності, розмитість національної ідентичності, політико-правовий нігілізм, заполітизованість українців, що виявляється у маніпуляції їх свідомістю, ведення інформаційної війни країн-сусідів проти України (викривлення історичних фактів й трактування їх у власних національних інтересах тощо). А також постійна дискримінація і тиск на західних українців за прокламацію будь-якого націоналізму, сповідування його ідеології, зрештою героїзацію його апологетів та адептів.

Зрозуміло, що українці дещо зізналися з утворенням власної держави, потрапивши у пастку «синтетичних жорен» світового мультикультуралізму, глобальних економік, міграційних процесів і руху робочої сили. А це, в свою чергу, не сприяє утвердженню інклюзивного націоналізму в Україні та новій українській ідентичності, яка (наразі) знаходиться в імбріональному стані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. В. Морозов. 2-ге вид., перероб. К, 2001. 272 с.
2. Альтер Петер Націоналізм: проблема визначення. Націоналізм: антологія. Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ. ред. Л. Білик. Київ: Смолоскип, 2000. С. 211–215.
3. Баранов Н. А. Трансформации современной демократии: Учеб. пособие. СПб.: Балт. гос. техн. ун-т, 2006. 215 с.
4. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. Актуальні проблеми державного управління. 2008. № 2. С. 78–83.
5. Бондар В. Сучасна історіографія націєтворення в Україні 1990–2000-х рр. Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. С. 317–331.
6. Бондарець М. В. Глобальні стратегії трансформації та структурної модернізації соціально-економічного розвитку транзитивних країн. Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. № 2 (67). С. 99–110.
7. Большаков А. Г. Гражданский национализм и современная эпоха трансформации государства / Ученые записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. Казань, 2009. Т. 151. Кн. 1. С. 104–111.
8. Вегеш М. М. Політологія: підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. К.: Знання, 2008. 384 с.
9. Венгерська В. О. Українська нація та націєтворення у ХХ–ХХІ ст.: історіографічний аспект. Історія та історіографія в Європі, 2016. № 5. С. 126–139.
10. Гавриш С. Б. Шлях від комунізму до демократії більш довгий і тернистий, ніж шлях від демократії до комунізму. Регіон. 1999. № 22. 17 лип.
11. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. К., 2003. URL: <http://litopys.org.ua/gellner/gel02.htm>. (дата звернення 28.04.2020).

12. Головатий М. Ф., Антонюк О. В. (ред.). Політологічний словник. К. : МАУП, 2005. 792 с.
13. Грушевський М. Народностям України. Великий українець. К., 1992. С. 106–107 с.
14. Гринів О. Українська націологія між світовими війнами: іст. Нариси. Львів: Світ, 2008. 432 с.
15. Дробот І. І. Трансформація націоналістичної ідеології в першій половині ХХ ст. Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 111.
16. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. НАН України. Інститут історії України. К. : Наш час, 2008. 432 с.
17. Долганов П. «Свій до свого по своє»: соціально-економічний вимір націотворчих стратегій українців у міжвоєнній Польщі. Рівне: Волинські обереги, 2018. 232 с.
18. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. Київ, 2013. С. 19–47.
19. Карл Т., Шмиттер Ф. Что есть демократия? URL: <http://www.politnauka.org/library/dem/karlshmitter>. (дата звернення 28.04.2020).
20. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : Монографія. К. : Либідь, 1999. 352 с.
21. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
22. Корнієвський О. А. Нація і громадянське суспільство. Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. К. : НІСД, 2012. С. 32–38.
23. Ленартович О. Ю. Теоретичні засади українського націоналізму. Історичні студії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. 2013. Вип. 9–10. С. 86–92.
24. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Том 1 / За редакцією Олександра Сича. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 600 с.

25. Лисоконь І. О. Національна ідентичність в умовах глобалізаційних викликів часу. Молодий вчений. 2016. № 6. С. 217–221.
26. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Краків, 1940. URL: <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/lypa-yu-chornomorska-doktryna/>. (дата звернення 15.04.2020).
27. Лібералізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2002. 1122 с.
28. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАНУ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / редкол.: Римаренко Ю. І. (відп. ред.) та ін. К. : Довіра, Генеза, 1996. 942 с.
29. Міхновський М. Самостійна Україна. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. Л. : Світ, 1996. С. 128–133.
30. Мушкевич О. Типології націоналізмів Роджерса Брубейкера: сучасний український контекст. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2010. Випуск 22, С. 142–148.
31. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. К., ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
32. Назаров М. С. Особливості процесу демократичного транзиту в Україні та республіці Молдова. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. 2012. № 103. вип. 22. С. 75–83.
33. Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Наук. т-во ім. В. Липинського; Смолоскип, 2006. 684 с.
34. Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій. Політичний менеджмент. 2006. № 2. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1182>. (дата звернення 28.04.2020).

35. Нилус С. А. Протоколы Сионских Мудрецов: Всемирный тайный заговор. Берлин, 1922. 125 с.
36. Орлик Д. Ідея і чин України. Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму. К. : Українська видавнича спілка, 2001. С. 17–20.
37. Полищук В. В. Понятие интегрального украинского национализма. Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС, 2006. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-integralnogo-ukrainskogo-natsionalizma>. (дата звернення 15.04.2020).
38. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / ред.: М. Ф. Головатий, О. В. Антонюк; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. К., 2005. 792 с.
39. Примуш М. В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України. Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 2. С. 291–296.
40. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». Київ : Критика, 2000. 272 с.
41. Ризики та можливості консолідації та примирення в умовах зовнішньої агресії. URL: http://old2.niss.gov.ua/public/File/2017_table/zbirnyk_%20120917.pdf. (дата звернення 29.04.2020).
42. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія. К. : «К.І.С.», 2004. 170 с.
43. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. К., 2006. 320 с.
44. Смит Э. Д. Проблемы гражданского и этнического национализма. Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А. А. Прусаускас. М. : Изд-во УРАО, 2000. С. 121–123.
45. Ситник О. М. Парадигма української націоналістичної ідеології в контексті національно-визвольної боротьби першої половини ХХ та початку ХХІ століть. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/670/1/%D0%9E._%D0%

A1%D0%98%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%9F%D0%90%D0.
PDF. (дата звернення 28.04.2020).

46. Примуш М. В. Специфіка українського націоналізму з позиції ідеології та політичного утопізму // Політичне життя. 2016. № 1–2. С. 55–60.

47. Сучасні політичні інститути та процеси в умовах реформування політичної системи України: Програма та методичні рекомендації для слухачів за спеціальністю «Державне управління» / Укл. В. В. Лісничий, О. В. Радченко. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2006. 22 с.

48. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. К. : ІС НАН України. 2018. Випуск 5 (19). С. 454–461.

49. Україна: історія її земель та народів / пер. з англ. Павло-Роберт Магочій. Ужгород : Падяк В. І., 2012. ХХІІ. 789 с.

50. Унтилова И. Л. Концепт «новый мировой порядок» в современной политологии. Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные НАУКИ. Санкт-Петербургский государственный политехнический университет, 2012. С. 114–117.

51. Федоров С. Е. История и теория наций и национализма: Учебник. СПб : СПбГУ, 2016. 208 с.

52. Цибра М. Ф. Український націоналізм: еволюція змісту та форми. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2015. № 3. С. 139–151.

53. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності. Віче. 2009. № 15. URL: <http://www.viche.info/journal/1574/>. (дата звернення 28.04.2020).

54. Шпорлюк Р. Комунізм та націоналізм: К. Маркс проти Ф. Ліста. К. : Основи, 1998. 479 с.

55. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство / Часопис «І». 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm>. (дата звернення 28.04.2020).

56. Янченкова О. А. Национализм в дискурсе современной философии: анализ теоретических концепций. Гуманитарий Юга России, 2019. Том. 8. № 4. С. 158–166.
57. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. К. : Критика, 2011. 176 с.
58. Alexander J. C. Neofunctionalism and Modern Society: Introduction. *The Renaissance of Sociological Theory: Classical and Contemporary* / ed. by H. Etzkowitz and R. Glassman. F.E. Peacock Publishers, 1991. P. 267–275.
59. Alexander J. C. Core Solidarity, Ethnic Outgroup, and Social Differentiation. *Action and Its Environments: Towards a New Synthesis*. New York: Columbia University Press, 1988. P. 78–106.
60. Armstrong J. A. Ukrainian nationalism. Ukrainian Academic Press. A Division of Librarie Unlimited, Inc. Englewood, Colorado, 1990. 14 p.
61. Charlier J., Groche S. Now European Integration is Eroding National Control over Educating Planning and Policy. *European Education*, vol. 37, no. 4. Winter 2006. P. 7–21.
62. Durkheim E. O podziale pracy społecznej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. XVII. 565 s.
63. Friedman J. *Cultural Identity and Global Process*, Sage, London. 1994. 270 p.
64. Gastells M. *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture*. V. 2. Madlen-Oxford-Carlton, 2004. 584 p.
65. Greenfeld L. *Nationalism: Five Roads of Modernity*. Cambridge MA : Harvard University Press, 1992. P. 34–36.
66. Huntington S. P. *The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. Comparative Modernization : A Reader [Text]* / ed. by C. Black. N.-Y. : Free Press, 1976. P. 25–61.
67. Hroch M. How Much Does Nation Formation Depends on Nationalism. *East European Politics and Societies*. 1990. Vol. 4. N 1. P. 101–115.

68. Merton R. K. Teorje socjologiczne średniego zasięgu. Teoria socjologiczna i struktura społeczna. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. S. 61–92.
69. Mainwaring S., O'Donnell G., Valenzuela J. Issues in Democratic Consolidation : The New South American Democracies in Comparative Perspective [Text]. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1992. 400 p.
70. O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies [Text]. Baltimore; London : Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.
71. Parsons T. Niektóre aspekty socjologiczne ruchów faszystowskich. Szkice z teorii socjologicznej. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1972. S. 154–178.
72. Prizel I. National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. P. 28–29.
73. Rueschemeyer D., Huber E., Stephens J. Capitalist Development and Democracy [Text] / Chicago: Chicago University Press, 1992. 398 p.
74. Shils E. Tradition. Chicago : The University of Chicago Press, 1983. VIII. 334 p.
75. Shulman S. Challenging the Civic. Ethnic and West. East Dichotomies in the Study of Nationalism. Comparative Political Studies. 2002. Vol. 35. N 5. P. 559.
76. Turner J. H. Struktura teorii socjologicznej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. XXVI. 733 s.
77. Toynbee A. J. The Ukraine – a Problem of Nationality. The new Europe Essays in Reconstruction. London, 1915. P. 77–80.
78. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія: навч. посіб. К. : ВЦ, 2006. 568 с.
79. Михальченко М. Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих // Політ. менеджмент. 2006. Спец. вип. С. 15–22.

80. Пірен М. І. Публічна політична діяльність: навч. посіб. К. : НАДУ, 2009. 320 с.
81. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: монографія ; за наук. ред. Е. А. Афоніна. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.
82. Семківа О. І. Політологія: підручник. Львів : Світ, 1994. 592 с.
83. Політичні партії як суб'єкт формування політико управлінської еліти в процесі політичної модернізації: монографія / за заг. ред. проф. Е. А. Афоніна, проф. В. В. Лісничого, доц. О. В. Радченка. Х. : Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2007. 160 с.
84. Шульга М. О. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2006. № 4. С. 24–37.
85. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1956–1966 рр.: зб. документів. У 4 т. Т. 4. 1971–1975 рр. Б. м. : Вид. ОУН, 1982. 463 с.
86. Андрющенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х 2015 рр.): дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя. 2015. 284 с.
87. Брати Капранови. Майдан. Таємні файли. К. : Нора-Друк, 2017. 320 с.
88. Бусленко В. Специфіка становлення націоналістичних структур в західному регіоні України на початку 90-х років ХХ ст. Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави : матеріали міжнар. наук. конф. (12–13 жовт. 2006, Івано-Франківськ). Вид. 2-ге, змін. / наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 44–49.
89. Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріяли і постанови. Б. м. : Вид. ОУН, 1991. 261 с.

90. Гай-Нижник П. Ідеологія сучасних українських консервативних політичних партій (з огляду на програмові засади УНКП та УКП). Наукові записки Інституту національних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. Вип. 3 (53). С. 94–115.

91. Галайко Б. Підстави сучасного українського соціал-націоналізму. Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення: матеріали VII всеукр. наук. конф., присвяченої 75-й річниці УПА (19–20 трав. 2017, Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 54–60.

92. Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й Постанови. Лондон: Вид. Української Центральної Інформаційної Служби, 1997. 214 с.

93. Десятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали та Постанови. Київ: Видання Центру Національного Відродження ім. Степана Бандери, 2002. 230 с.

94. Збігнев Бжезинський: В Україні вибух самосвідомості. День. 4 грудня 2004. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/zbigniev-bzhezi nskiy-v-ukrayinivibuh-samosvidomosti> (дата звернення: 21.01.2019).

95. Історія ВО «Свобода». Svoboda.org.ua. URL: <http://svoboda.org.ua/party/history> (дата звернення: 03.08 2017).

96. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. К. : Либідь, 1999. 352 с.

97. Касьянов Г. Україна 1991–2007 : нариси новітньої історії. К. : Наш час, 2008. 432 с.

98. Кулик В. Український націоналізм у час війни з Росією. Критика. 2014. Ч. 9–10. С. 13–18.

99. Лев і Дарія Ребети видатні діячі національно-визвольного руху. Матеріали наукової конференції. Київ, будинок Центральної ради, 4 жовтня 1997 року / упоряд. А. Камінський. К. : ДемПУ-ОУНЗ-УГВР, 1997. 46 с.

100. Матвіїський М. ОУН в Україні 1990–2005: підсумки розбудови організаційної структури. Формат дії ОУН в умовах сучасного українського суспільства: матеріали конф. (18–19 листопада 2006, Делятин). Івано-Франківськ : 2006. С. 6–10.

101. Михальченко М. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монографія. К. : ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. 340 с.

102. Молочко П. Місце радикальних правих партій у партійних системах України та Росії. Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму: матеріали міжнар. наук. конф. (17–18 листоп. 2007, Івано-Франківськ) / наук ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 464–469.

103. Мудрик-Мечник С. Боротьба за правду і правопорядок в ОУН-Б (Причинки до історії). Львів-Мюнхен, 2000. 60 с.

104. Нагорняк М. Пошуки моделі вирішення етнотериторіальних конфліктів на пострадянському просторі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. № 3 (53). С. 270–280.

105. Нарис історії УНСО. Unso.in.ua. URL: <http://unso.in.ua/uk/org/history> (дата звернення: 21.01.2019).

106. П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріяли й постанови. Б. м. : Вид. ОУН, 1975. 374 с.

107. Панченко О., Стахів Є., В. Зенон, Панченко О. День. 4 вересня 2017. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-iyu/stahivy-yevgen-volodymyr-zenon-ta-inshi> (дата звернення: 10.09. 2017).

108. Пархоменко С. Революція і націоналізм. Націоналістичний портал. 25 квітня 2014. URL: <http://ukrnationalism.com/publications/503-revolutsiia-inatsionalizm.html> (дата звернення: 21.01.2019).

109. Паска Б. Відносини Валентина Мороза із Соціал-національною партією України. Соціальна політика в теорії і практиці українського

націоналізму: історія і сьогодення: матеріали VII всеукр. наук. конф., присвяченої 75-й річниці УПА (19–20 трав. 2017, Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 187–196.

110. Правий рух в Україні: інтерв'ю з членами проводу УНА–УНСО Руслан Зайченко та Микола Карп'юк. Радіо Свобода. 7 березня 2005. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/927836.html> (дата звернення: 21.01.2019).

111. Революція на граніті це одні з найщасливіших днів мого життя, – В. Рог. Націоналістичний портал. 15 жовтня 2013. URL: <http://www.ukrnationalism.com/interview/40-revoliutsiia-na-hraniti-tse-odni-znai-shchaslyvis-hykh-dniv-moho-zhyttia-viktor-roh>. (дата звернення: 21.01.2019).

112. Рог В. Український націоналізм на етапі національного відродження 1989–1991 рр.: формування позиції. Формат дії ОУН в умовах сучасного українського суспільства: матеріали конф. (18–19 листопада 2006, Делятин). Івано-Франківськ, 2006. С. 18–31.

113. Салюк А. Розраховували ми виключно на власні сили. Zbruc'. 5 жовтня 2015. URL : <https://zbruc.eu/node/42191>. (дата звернення: 21.01.2019).

114. Сич О. Без права на поразку. Перша виборча кампанія Провідника ОУН: технологія і хронологія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 312 с.

115. Сич О. Історичний розвиток українського організованого націоналізму. Основи націоналізму. Курс І. Івано-Франківськ: Ін-т політичної освіти ВО «Свобода», 2008. С. 41–55.

116. Сич О. Консервативний напрям в українській політиці: ідентифікація, історичний екскурс, сьогодення. Визвольний шлях. 2000. Кн. 8. С. 3–14.

117. Сич О. М. Організація українських націоналістів і становлення структур сучасного українського націоналізму. Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2017. № 5–6 (41–42). С. 181–194.

118. Сич О. Основні складові успіху політичної організації у виборчому процесі (співповідь на пленарному засіданні Третього Збору КУН). *Визвольний шлях*. 1998. Кн. 9. С. 1044–1049.

119. Сич О. Революція на граніті 1990 р. і Помаранчева революція 2004 р.: динаміка впливу націоналістичних структур. *Історико-політичні студії*. Збірник наукових праць. 2018. № 1 (9). С. 95–106.

120. Сич О. Українська еміграція і російсько-український конфлікт (на прикладі визвольної концепції ОУН-революційної). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1 (75). С. 322–333.

121. Становище Проводу ОУН у справі Конгресу Українських Націоналістів. *Обіжник (ОУН)*. Терен-Україна. Київ, 2001. С. 1–2.

122. Сута І. Розвиток націоналістичного руху на сучасному етапі. *Бандерівець*. 21 листопада 2012. URL: <http://banderivets.org.ua/rozvytokna-tsionalistychnogo-ruhu-na-suchasnomu-etapi>. (дата звернення: 04.08.2017 р.).

123. Труш В. Націоналістичні організації України періоду Незалежності: здобутки, втрати, перспективи. *Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави: матеріали міжнар. наук. конф. (12–13 жовтня 2006 р. Івано-Франківськ)*. Вид. 2-ге, змін. / наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. С. 239–247.

124. Червак Б. Ще раз про націоналізм і «Помаранчеву революцію». *Svoboda.org.ua*. 20 квітня 2005. URL: <http://svoboda.org.ua/news/articles/00079344/>. (дата звернення: 21.01.2019).

125. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Т. 1. Постанови. Б. м. : Вид. ОУН, 1969. 246 с.

126. Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й постанови. Б. м.: Вид. ОУН, 1984. 631.

127. Эш Т. Г., Снайдер Т. «Оранжевая революция». *Россия в глобальной политике*. 22 августа 2005. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5466 (дата звернення: 21.01.2019).